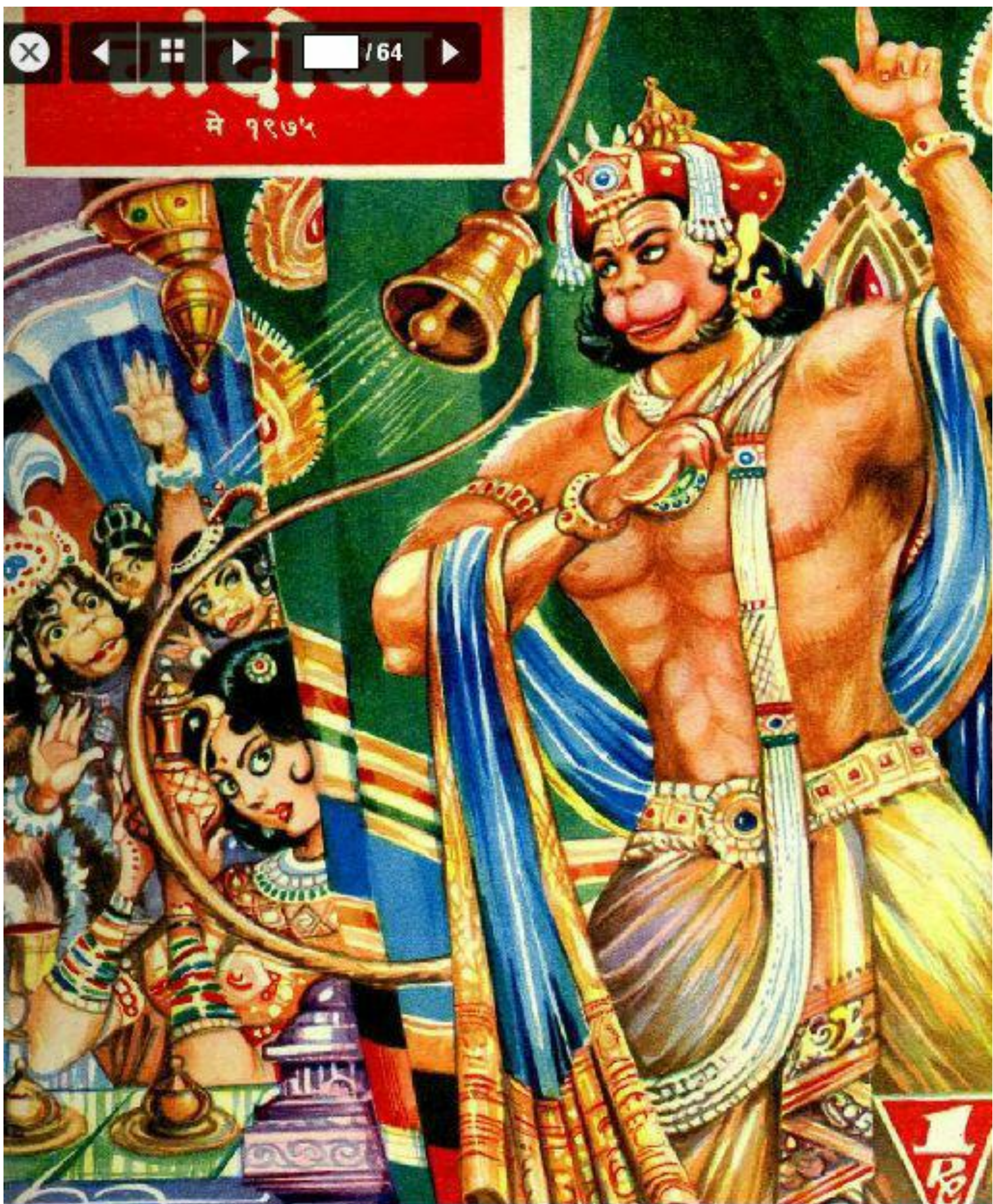

/ 64
मे १९७५
1

मित्रभेद

[२१]

सर्व पक्षी गरुत्मन्ताकडे म्हणजे गुरुडाकडे गेले आणि मोठ्याने रडत टिटवीची अंडी समुद्राने कसा अत्याचार करून लाटेबरोबर ओढून नेली हे सांगितले.

"टिटवी अशी अंडी सोडून कोठे निघून गेली होती?" गरुडाने त्यांना विचारले.

पक्षी म्हणाले–"महाप्रभो! पोटाची खळगी भरायला हवीच ना? म्हणून दाण्याच्या शोधार्थ कोठेकोठे जावेच लागते. टिटवीचे जोडपे चाऱ्याच्या शोधार्थ कोठे तरी निघून गेले होते त्या वेळी समुद्राने वेळ साधून हा दुष्टपणा केला. या जगातल्या सर्व कष्टांच्या व लबाडीच्या मुळाशी पोटच कारण असते ही गोष्ट सिंह व मेंढ्याच्या गोष्टीवरून आपल्याला कळतेच की नाही?

"सिंह व मेंढ्याची काय बरे ती गोष्ट?" गुरुडाने विचारले.

तेव्हां म्हाताऱ्या बतकिणीने ती कथा अशी सांगितली.

सिंह व मेंढा यांची गोष्ट

एका अरण्यात एक मेंढरू आपल्या कळपातून वाट चुकून कोठे तरी जातां जातां एकटे झाले आणि त्या दिवसापासून त्याला एकट्याने आयुष्य कंठावे लागू लागले. परंतु खुल्या वातावरणात मन मोकळेपणाने खातपीत हिंडत फिरत राहल्याने त्याचा अंगपिंड खूप वाढला व शिंगे पण मोठी लांब झाली. त्याला पाहून व त्याची शिंगे पाहून अरण्यातील जनावरे भिऊ लागली.

एके दिवशी अचानकपणे सिंहाने त्याला पाहिले. त्याचा तो अवाढव्य देह, लांबलांब केस व शिंगे पाहून सिंह मनात भ्याला. 'बाप रे बाप! हे निःशंकपणे अरण्यात फिरते आहे, म्हणजे आपल्या जिवाला धोकाच आहे!'

परंतु एकदां सिंहाने त्या मेंढ्याला गवत चरत असतांना पाहिले व स्वतःच्या भित्रेपणाचे त्याला हंसू आले. "हत् तिच्या! हे गवत खाणारे जनावरच तर आहे! याच्या अंगात माझ्या इतके बळ कोठून असणार? उलट माझा आहार होऊ शकेल!" असा विचार करून सिंहाने त्याला ठार करून खाऊन टाकले.

म्हाताऱ्या बतकिणीने ती गोष्ट येथवर सांगतां सांगतांच विष्णूकडून गरुडाकडे निरोप आला की विष्णूला गरुडवाहनावर बसून कोठें तरी जावयाचे होते म्हणे.

गरुड विष्णूकडे जाऊन म्हणाला– "प्रभो! मी आतांच कसा येऊ म्हणता? माझ्या पक्षी कुळातल्या टिटवीची अंडी समुद्र ओढून घेऊन गेला आहे ती अंडी तिला परत आणून देण्याची जबाबदारी माझ्यावरच आहे! समुद्र माझ्या प्रजेवर असा अत्याचार करीत राहला तर मी ज्यांचे वाहन म्हणून स्वतःला मिरवितो त्यांची शोभा तरी माझ्या प्रजेच्या समोर काय राहणार?"

लगेच विष्णूने आपला बाण धनुष्यावर चढवून समुद्रावर नेम धरला व म्हणाला–

"हे बघ रे, टिटवीची अंडी तिला ताबडतोब आणून दे, नाही तर हा बाण तुला अटवून वाळू करून टाकील."

ते ऐकून समुद्र भयभित होऊन 'थरथर' कापू लागला. त्याने टिटवीची अंडी आणून त्या जोडप्याला दिली.

दमनकाने संजीवकाला ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"तुला तशी मदत करू शकतील असे मित्र आहेत का? म्हणून तू सिंहाशी दोन हात करण्याचा विचार मनातून काढून टाक!"

"मित्रा! सिंह मला ठार करणार आहे किंवा हे मला कसे काय रे कळणार?" संजीवकाने दमनकाला विचारले.

"ते सहजी कळेल. सिंह आपल्या सिंहासनावर म्हणजे दगडावर बसला असतां तू जवळ जाशील तेव्हां सिंह हसतमुखाने व शांतपणे बसून राहिला तर तुला काही धोका नाही. परंतु शेपूट वर करून पंजे घट्ट आवळून तुला दुरून पाहतांच नजर करडी करील तर तो तुला ठार करणार असे समज." दमनक म्हणाला.

नंतर दमनक करटकाला भेटला. करटकाने त्याला विचारले–"काय करून आलास ?

"दोघांच्या मनांत विष पेरून आलो आहे." दमनक म्हणाला.

"खरंच का?" करटकाने विचारले.

"माझं कारस्थान कसे फळास येते, हे तुला दिसेलच. सिंह आणि बैल दोघां-मधल्या स्नेहाचा धागा तोडून आलो आहे." दमनक म्हणाला.

"त्यांत काय आश्चर्य रे? तेच करण्यासाठी पाणी वहात असतां दगडसुद्धां विरघळून नाही का जात? तू कारस्थान करण्याचे योजलेस तर त्यांची मैत्री कशी राहील? पण एवढा खटाटोप करून तुला काय मिळणार?" करटकाने विचारले.

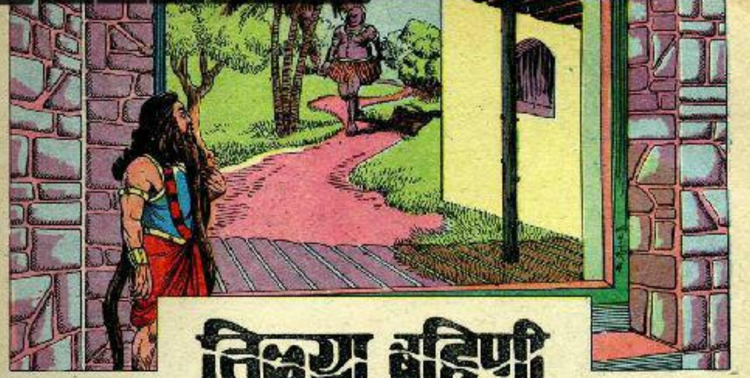
"हा काय प्रश्न झाला? मी प्रधान मंत्री होईन व मला त्याचा पुष्कळ फायदा नाही का मिळणार? जाडजूड ग्रंथ वाचून त्या वाचनामुळे पैसा व अधिकार न मिळविणाऱ्याची विद्या फुकट असे सांगतात!" दमनक म्हणाला.

"परंतु स्वार्थदेखील वाईटच नाही का? या तुच्छ देहासाठी वाटेल ते करणे बरोबर नाही. या शिवाय तुझी लबाडी बाहेर पडली तर मागे एका लबाडाची दुर्गत झाली तशी दुर्गत होऊन तुझ्या जिवावर बेतले नाही म्हणजे पुरे!" करटक म्हणाला.

"काय रे ती गोष्ट?" दमनकाने विचारले.

करटक लबाड माणसाची गोष्ट सांगू लागला.

तिळ्या बहिणी

[९]

[संध्याकुमार व निशीथने सांगितले ते खरे समजून राक्षस दाढीवाल्याला भेटायला गेला. नंतर दोघे भाऊ राक्षसाच्या वाड्यानजीकच्या सरोवराकडे गेले. एक जण दगडाची मूर्त झाला व दुसरा माकड झाला. उदयनच्या बरोबर आलेल्या एका मुलीने राक्षसाचा आवाज ऐकून तिघां भावंडांना सरोवरात ढकलले. सर्व हंस झाले. पुढे–]

राक्षसाने आणखी एकदा जोराने "कोठे आहां रे?" अशी आरोळी दिली. त्याच्या आवाजावरून त्याला त्यावेळी खूप राग आल्यासारखे दिसत होते. संध्याकुमार व निशीथ दोघांनी त्याला थाप दिली होती. त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून तो दाढीवाल्याकडे गेला होता. तेथे गेल्यानंतर सर्व कळल्यावर दोघांनी त्याला बनविल्याबद्दल त्याला राग आला होता. दाढीवाल्याची भेट झाल्यावर आपण फसल्याचे त्याला कळले होते.

राक्षसाला आलेला पाहूनच दाढीवाल्याला आश्चर्य वाटले. नंतर राक्षसाने सर्व गोष्टी सांगितल्यावर कपाळावर हात मारीत दाढीवाला म्हणाला–"अस्सं! म्हणजे लबाड लुच्चांना तू आपल्या वाड्यातच सोडून आला आहेस म्हणायचास? अरे, त्या लबाडांनी माझ्या जवळची सर्व भस्मे

व अंजने लुबाडून नेली आणि आतां तुला टोपी घालायला गेले आहेत का? ते कोठे लपून काय करीत आहेत हे जाऊन तू वेळवरच पाहिले नाहीस तर तुझ्या जिवाला धोका आहे, समज! तेव्हां जा बघू लवकर! आपले दोघांचे गुपित जर का त्यांना कळले तर तू एकटाच नाहीस तर आपण दोघे मेलो समज! मुख्य करून आपल्या वाड्यातली गुपिते त्यांना जर का कळली तर आपल्या दोघांच्या आयुष्याची दोरी खुंटलीच, लक्षात ठेव! तेव्हां पळ आणि त्यांना प्रथम वाटेला लाव!" दाढीवाल्याने राक्षसाला उलट्या-पावलीच पाठवून दिले.

दाढीवाल्याच्या सल्ल्याप्रमाणे आपल्या किल्लावजा वाड्यात परत आल्यावर राक्षसाने, त्याने नेमलेल्या जागी संध्याकुमार व निशीथ नाहीत हे पाहिले. म्हणून त्याने ओरडून विचारले होते–"कोठे आहां रे?" आणि तसाच ओरडत तो सरोवराच्या काठी आला. पण तेथेसुद्धां त्यांचा पत्ता नव्हता.

रागाने त्याचा सर्व देह खालपासून वरपर्यंत भडकला. त्याने ती जागा त्या दोघांना हुडकून काढण्यासाठी चाळून काढली. संध्याकाळपर्यंत त्या प्रयत्नात तो इतका दमून गेला की वाड्यात जाऊन स्वस्थ पडून राहण्याशिवाय दुसरा उपाय उरला नाही.

राक्षस त्यांना शोधत होता तितका वेळ उदयन व त्याचे दोघे भाऊ सरोवरात होते. उदयन हंस रूपात राहून सर्व गंमत पहात होता. परंतु राक्षस आपल्या वाड्यात निघून गेल्यावर उदयन स्वस्वरूपात पाण्यातून बाहेर आला. त्याच्या पाठोपाठ ती हंस रूपात असलेली मुलगीसुद्धां पाण्याबाहेर आली. तिने उदयनला विचारले–

"तुम्ही कोणीतरी दुर्दैवी वाट चुकून या वाड्यात आलेले दिसतां आहां. या वाड्याच्या चारीबाजूला सुमारे चार कोस अंतरातल्या प्रदेशात कोणी कीडमुंगी प्रवेश करू शकणार नाही इतकी कडेकोट व्यवस्था आहे. प्रवेश केलाच तर त्याला धरून बांधून कैद करणारा एक दाढीवाला नेमलेला आहे. त्याचा डोळा चुकवून येणे ब्रह्मदेवालाही शक्य नाही. इतके असूनही तुम्ही आत कसे काय आलात, हे मला तरी कळले नाही. मला वाटते, अजून ही तुम्ही ही जागा सोडून पळून जाणे तुमच्या हिताचे आहे. नाही तर तुमचा जीव धोक्यात पडेल. हा वाडा दुसऱ्या एका दुष्ट राक्षसाचा आहे. तो आत्तां येथे नाही. तो केव्हां येतो आणि केव्हां जातो कोणाला कळत नाही. तो येण्यापूर्वी मी तुम्हांला तुमच्या भावांना स्वस्वरूप प्राप्त होण्यास एक युक्ती सांगते. ती करून तुम्ही आपल्या वाटेने निघून जा?"

सर्व ऐकून घेतल्यावर उदयन म्हणाला–"आम्ही वाट चुकून या बाजूला आलो नाही. ह्या वाड्यात काय आहे, कोण राहतो व कशासाठी वगैरे गोष्टी कळाव्या म्हणूनच तर आलों आहों. तेव्हां तू आमच्याविषयी ती काळजी करण्याचे कारण नाही. तुला या राक्षसाविषयी जे काही माहीत आहे ते सांगितलेस की पुरे. आतांपर्यंत तू कोण हे नाही सांगितलेस. सांगायला काही हरकत नसेल तर ऐकण्याची इच्छा आहे."

तेव्हां ती सरोवरकन्या थोडा विचार करून म्हणाली–"सांगायला काहीच हरकत नाही. परंतु सांगितले तरी तू काही करू शकशील असे देखील मला वाटत नाही. तरी तू विचारलेसच म्हणून सांगते." असें सांगून ती पुन्हां सरोवरात गेली आणि काही वेळाने आणखी दोघां हंसां-बरोबर बाहेर आली. त्या सरोवरकन्ये-बरोबर दोन्ही हंस बाहेर येताच दोन सुंदर कन्या झाल्या.

रूपाने तिघी एका सांच्यातून काढल्या-सारख्या दिसत होत्या. ते पाहून उदयनने त्यांना विचारले–"तुम्ही तिळ्या दिसतां आहां!"

"होय!" असे तिघी एकाच वेळी म्हणाल्या. ते कळल्यावर उदयनचा उत्साह वाढला. म्हणाला–"तरमग आम्ही आज-पर्यंत ज्यांच्या शोधार्थ हिंडत आहोत त्या तुम्हीच आहां, म्हणावयाच्या! तुम्ही तिघी दानशील महाराजांच्या राजकन्याच नाही का?"

ते ऐकून तिघींना-फारच आश्चर्य वाटले. म्हणाल्या–"होय! परंतु आमच्या विषयीं तुम्हांला हे सर्व कसे काय कळले?" त्यांनी निःसंकोचपणे विचारले.

"कसे कळले हे काय विचारता? तुमच्या जन्मापासूनच नव्हे, त्या पूर्वी-पासूनचे सर्व आम्हांला घ्या विचारून. तुम्हांला शोधून आणण्यासाठी आम्ही तिघे तुमच्या वडिलांचा आशीर्वाद घेऊन निघालो, बरं तर तुमची नावे...?" उद-यनने विचारले.

"सुहासिनी......आपल्या जन्मापूर्वीच्या गोष्टी विचारून घ्या म्हणाला होता नाही का? तेव्हां इतर दोघींची नावे तुम्हांला माहीत असली पाहिजेत!" ती मुलगी म्हणाली.

"कां नाही माहीत? इतके सहज आणि इतक्या लवकर तुमची भेट होईल, असे स्वप्नात देखील वाटले नव्हते आम्हांला. ही आनंदाची गोष्ट माझ्या भावंडांनासुद्धां कळली तर किती बरे होईल?" असे म्हणत असतां त्याच्या भावंडांना मानव रूप नसल्याबद्दल उदयनला फार वाईट वाटले.

ते पाहून सुहासिनी–"वाईट वाटून घेण्याची गरज नाही!" असे म्हणत पाण्यात उतरली आणि थोड्या वेळाने माकडाच्या रूपात असलेल्या निशीथला आणि दगडाची मूर्त झालेल्या संध्याकुमाराला घेऊन बाहेर आली. नंतर ती उदयनला बरोबर घेऊन त्या उद्यानांतल्या एका आंब्याच्या झाडा-जवळ घेऊन गेली.

त्या आंब्याच्या झाडाच्या बाजूला काही बेडकाच्या छत्र्या उगवलेल्या होत्या. त्या-

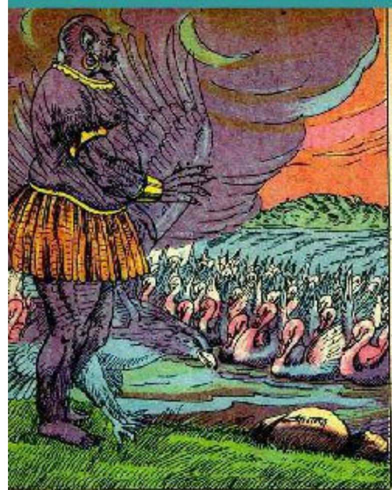
तिने उदयनला सांगितल्या. त्याने तशा काही उपटून घेतल्या. नंतर ती त्याला आणखी थोड्या अंतरावर घेऊन गेली. तेथे एका राक्षसाची मूर्त होती. त्या राक्षसाच्या तोंडातून पाण्याचा एक झरा वहात होता. त्याचे थोडे पाणी घ्यायला तिने सांगितले. तिने एका पानाचा द्रोण करून दिल्यावर उद-यनने त्यात त्या झऱ्याचे पाणी घेतले. ते सर्व घेऊन दोघं सरोवराच्या काठी परतली.

सुहासिनीने त्या बेडकाच्या छत्र्या माक-डाला खायला घालायला सांगितल्या. तसे करतांच माकडाचे रूप जाऊन निशीथ मानव रूपात आला. नंतर द्रोणांत आणलेले पाणी दगडाच्या मूर्तीला लावल्या बरोबर संध्याकुमार मानव रूपात आला.

नंतर उदयन त्या मुलींची ओळख करून देत आपल्या भावंडांना म्हणाला–"पाहि-लीत का गंमत? आपण आजवर ज्यांच्या शोधार्थ हिंडत होतो त्याच या राजकन्या आहेत! तेव्हां आपलं काम पुरे झाल्या-सारखं आहे. आतां आपण यांना घेऊन या वाड्या बाहेर जाण्याचा उपाय काढला पाहिजे."

तेव्हां सुहासिनी म्हणाली–"पण तुम्हांला वाटते आहे तेवढे सोपे काम नाही ते! आमच्या रक्षणाची गोष्ट सोडा, प्रथम स्वतःच्या रक्षणाचा विचार करा. या वाड्यातून कसे बाहेर..." असे ती बोलत असतां एकदम सोसाट्याचा वारा आला.

तो पाहून सुहासिनी म्हणाली–"तो पहा येतो आहे. हा सोसाटयाचा वारा त्याचे चिन्ह आहे. आम्ही पुन्हां जाऊ सरोवरांत. तुम्ही काय करणार? मागच्या खेपेसारखे तुम्ही हंस झालात तरी तो तुम्हांला पकडू शकेल. आतां स्वतःला कसं वांचवायचे ते तुमचं तुम्ही पहा." असे म्हणत ती आपल्या बहिणींसह पाण्यात शिरली.

उदयन विचार करीत फार वेळ थांबला नाही. त्याने आपल्या जवळचे पांढरे भस्म काढून ते स्वतःवर व आपल्या दोघां भावंडांवर शिंपडून घेतले. तत्क्षण तिघे अदृश्य झाले. थोडया वेळाने सोसाटयाचा वारा कमी होत गेला आणि एक राक्षसी देहाची घार सरोवराच्या काठी उतरली. पण आश्चर्य असे की सरोवराच्या काठावर उतरल्या बरोबर घारीचे रूप जाऊन एका भयंकर राक्षसाच्या रूपाने ती घार समोर उभी राहली.

तो राक्षस येऊन सरोवराच्या काठी उभा राहल्यावर सरोवरातले सर्व हंस पंख फडफडवीत पोहोत काठाच्या जवळ पाण्यात येऊन उभे राहले. राक्षसाने क्षणभर त्यांच्याकडे निरखून पाहिले आणि लगेच पाठ फिरवून घारीच्या रूपाने आकाशात उडू लागला.

हे सर्व होई होईतो चांगला काळोख पडू लागला होता. उदयनने भस्माच्या मदतीने स्वतःला व आपल्या दोघां भावंडांना मानव रूपात आणले. तोपर्यंत तीन दिवस होऊन गेले होते. सर्वांना भूक लागली होती. म्हणून त्यांच्याजवळ जो पंचा होता तो अंथरून त्यांनी त्यावरचे फळफळावळ व इतर खाद्य पदार्थ पोट भरून खाऊन घेतले. नंतर त्या तिळ्या बहिणी बाहेर येतील कदाचित म्हणून थोडा वेळ वाट पाहिली. परंतु बराच वेळ झाला तरी त्या बाहेर न आलेल्या पाहून आणि रात्र तेथेच काढावी लागणार असा विचार करून तिघांनी अंगावर भस्म टाकून घेतले आणि तेथेच अदृश्य रूपे झोपले.

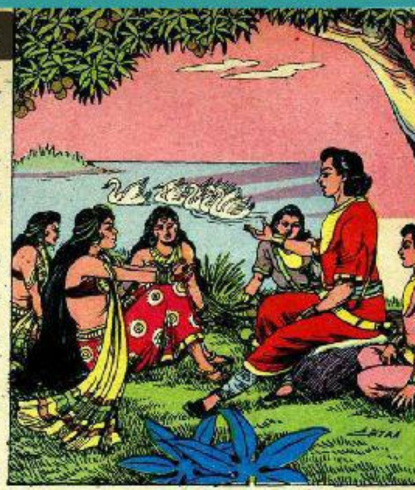
उजाडल्यावर तिळ्या मुली बाहेर आल्या. त्याच वेळी तिघे भाऊ भस्म टाकून घेऊन प्रत्यक्ष समोर वाट पहात असलेले दिसले.

उदयन सुहासिनीला म्हणाला–"हा राक्षस परत कोठे गेला असावासे वाटते तुला? परत केव्हां येईल?"

"कोठे म्हणून काय विचारतोस? शिकारीला गेला आहे! ही शिकार पाण्याची नाही, जुळया किंवा तिळयांची!" सुहासिनी म्हणाली.

"जुळया तिळयांची शिकार? मला नाही कळले." उदयनने विचारले.

"ते एक गुपित आहे. हा राक्षस एका देवीचा भक्त आहे. त्या देवीच्या कृपेनेच तो हा मायामहल निर्माण करू शकला. यासाठी तो त्या देवीला पन्नास जुळी बळी देणार आहे. बळी देण्याचे काम पुरे झाले तर ती देवी त्याला सर्व शक्ती प्राप्त होण्याचा वर देईल. याशिवाय त्याला अमर होण्याचा वरदेखील देईल. त्याला आतापर्यंत सत्तेचाळीस जुळी तिळी मुले मिळाली आहेत. आणखी फक्त तीन जुळयांची गरज आहे. ती मुले मिळाली की सर्वांना तो बळी देणार. देवीचा वर मिळावा म्हणून तो एक क्षणही फुकट घालवीत नाही. तो या वृद्ध रूपातच रात्रंदिवस जगभर घिरटया घालीत असतो."

या शब्दांत सुहासिनीने राक्षसाचे सर्व गुपित सांगून टाकले.

ते सर्व वर्णन तिघां भावंडांनी लक्षपूर्वक ऐकले. म्हणाले–"म्हणजे आमचे केवढे मोठे भाग्य! आम्ही तिघे त्याच्या दृष्टीस पडलो असतो तर आज त्याची शिकार कायमची संपली असती. बळी देण्याचे काम देखील आजच संपले असते."

"ते कसे काय?" चकित होऊन तिघां बहिणींनी विचारले.

"होय, त्याला हवी असलेली आणि तुमच्या रक्षणार्थ निघालेली आम्ही तिळी भावंडे आहोत. म्हणून मी तसे म्हटले." उदयन म्हणाला.

"तसे असेल तर तुम्ही तिघांनी फारच जास्त सावधगिरी बाळगली पाहिजे." सुहासिनीने त्यांना सावध करीत म्हटले.

"होय, सर्व गुपित आतां चांगले कळले असल्यामुळे यापुढे आम्ही ती काळजी बाळगूनच राहू. परंतु इकडून आपण सर्वांनी पसार व्हायचा मार्ग काढलाच पाहिजे नाही का? हा सर्व प्रदेश म्हणजे एक मायानगरी आहे, हे आम्हांला आतां चांगले कळले आहे. म्हणून इकडून बाहेर पडतांना आड येणारे अडथळे आणि अडचणी कशा स्वरूपाच्या असू शकतील, हे कळले तर बरे होणार आहे. त्याप्रमाणे विचार करावा लागेल." उदयन म्हणाला.

सुहासिनी म्हणाली–"सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे, तुम्ही त्या राक्षसाच्या दृष्टीस पडल्याशिवाय त्याच्या भुयारातल्या घरात प्रवेश करू शकलात तर, अर्धेअधिक काम होऊ शकेल."

ते ऐकून उदयन म्हणाला–"एवढेच ना? ते काय मोठे कठीण आहे का? आमच्या जवळ जी भस्मे आहेत त्यांच्या मदतीने आम्ही अदृश्य होऊ शकतो व पुन्हां प्रगट होऊ शकतो, हे तुम्हीं पाहिलेच आहे!"

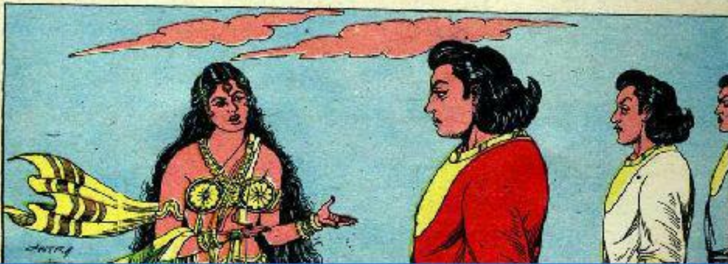
ते ऐकून सुहासिनी म्हणाली–"अरे हो, ते तू सांगितलेस म्हणून बरे झाले. तुझी ती भस्मे आणि अंजने त्या राक्षसाच्या भूगृहात कुचकामाची आहेत. त्याचा महिमा काय तो बाहेर येथे आहे. म्हणून त्यांच्यावर विसंबून राहू नकोस."

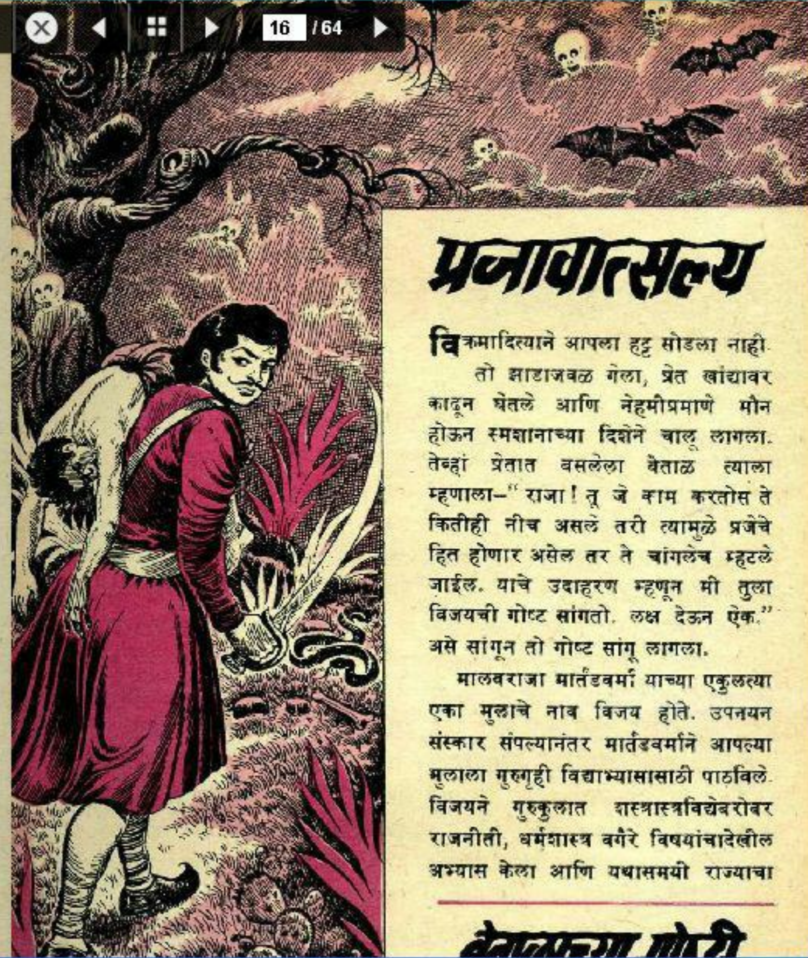
ही गोष्ट कळल्यावर तिघां भावंडांचे धैर्य थोडे खचल्यासारखे झाले. काय उत्तर द्यावे हे त्यांना सुचेना. तेव्हां सुहासिनी म्हणाली–"असे घाबरून कसे चालेल? आपल्या बुद्धीचा उपयोग करून काहीतरी मार्ग काढलाच पाहिजे."

"विचार करायला तरी थोडासा अवधी लागणारच!" उदयन म्हणाला.

सुहासिनी म्हणाली–"होय, शांतपणे विचार केला पाहिजे."

(क्रमशः)

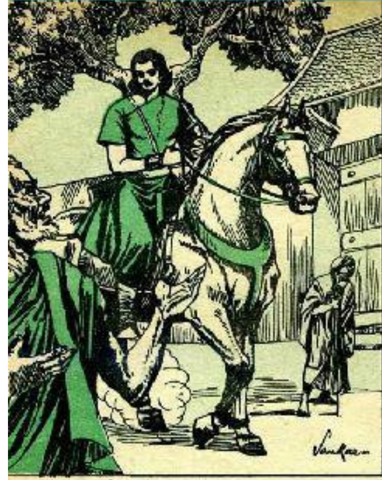

प्रजावात्सल्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू जे काम करतोस ते कितीही नीच असले तरी त्यामुळे प्रजेचे हित होणार असेल तर ते चांगलेच म्हटले जाईल. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विजयची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

मालवराजा मार्तंडवर्मा याच्या एकुलत्या एका मुलाचे नाव विजय होते. उपनयन संस्कार संपल्यानंतर मार्तंडवर्माने आपल्या मुलाला गुरुगृही विद्याभ्यासासाठी पाठविले. विजयने गुरुकुलात शस्त्रास्त्रविद्येबरोबर राजनीती, धर्मशास्त्र वगैरे विषयांचादेखील अभ्यास केला आणि यथासमयी राज्याचा

भार स्वतःच्या शिरावर घेण्यालायक झाला.

एके दिवशी गुरुकुलाच्या कुलपतीने विजयला जवळ बोलावून राज्याचा भार घेण्यास तयार होण्यास सांगितले. म्हणाला– "मुला! तू सर्व विद्या शिकून राज्याभिषेकास योग्य झाला आहेस. आतां तू स्वदेशी परत जा. प्रजेला सुखी कर. जो राजा आपल्या प्रजेला स्वतःच्या मुलासारखा वागवितो तोच खरा राजा होय. मी तुला आशीर्वाद देतो."

विजय गुरूचा निरोप घेऊन स्वदेशी निघाला. तो आपल्या देशाच्या लहान मोठ्या खेड्यापाड्यातून जात असतां त्याच्या नजरेस अगदी अनपेक्षित अशा गोष्टी येऊ लागल्या. त्याच्या वडिलांचा राज्यकारभार अत्याचारी व अन्यायी असल्याचे त्याला आढळून आले. राज्याचे अधिकारी लाच घेत आणि प्रजेला ;पिळून काढीत. खेड्यापाड्यातून राहणारे अधिकारी प्रजेत बंडखोर वृत्ती वाढत चाललेली पाहूनही कायद्याचे पालन करविण्यास कचरत होते. दंगेधोपे, चोरी व लुटालूट चालू होती. विजयला तो स्वतः युवराज असल्याचे सांगणे देखील धोक्याचे वाटू लागले. म्हणून त्याने स्वतःची ओळख दिली नाही व आपले नाव विजय या ऐवजी विनय म्हणून सांगू लागला. आपण राजाच्या पदरी नोकरी मिळावी म्हणून जात असल्याचे सांगून तो स्वतःचा जीव व अब्रू वांचवीत होता.

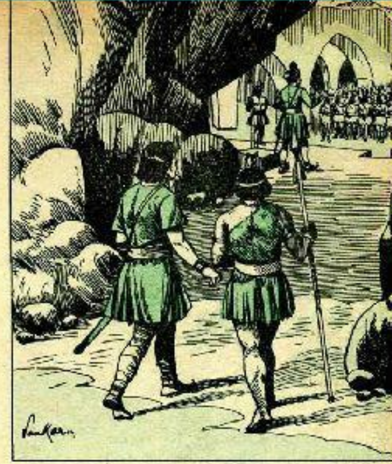
एक वृद्ध विजय भेटल्यावर त्याला न ओळखून म्हणाला–"बाबा रे! मालव वंशाचा लय जवळ येऊन ठेपला आहे. तुझ्यासारखे तरुण चंपारण्यातील सुधीर नावाच्या एका तरुण पुढाऱ्याच्या झेंड्याखाली एकत्र जमत आहेत. आज नाही तर उद्या सुधीरच देशाचा राजा होणार. तो मार्तंडवर्मावर स्वारीची तयारी करीत आहे. त्याचे विश्वासपात्र हेर राजवाड्यात शिरले आहेत. त्यांनी खूण केल्याबरोबर सुधीर स्वारी करून किल्ल्यावर आपला झेंडा फडकवणार."

आपल्या देशाची ही दुरवस्था पाहून विजय आश्चर्य चकित झाला. तो चंपारण्याची वाट विचारीत तेथे येऊन पोचला. तेथे त्याला दोन डोंगराच्या मधील एका विस्तीर्ण खोऱ्यात एक महानगर दिसले. वास्तवीक ते सुमारे एक लाख तरुणांचे शिक्षण शिबिर होते. ही तरुण मंडळी गोर गरीब शेतकरी वर्गातली, हरिजनातली किंवा मागासलेल्या जातीतली होती आणि सुधीरला आपला राजा मानीत. त्या प्रदेशात राजाच्या अधिकाऱ्यांना प्रवेश नव्हता. राजाचा कोणी हेर शिरलाच तर त्याला जिवंत परत जाणे अशक्य होते. राजाने पाठविलेले सरदार शिपाई ठार झाले किंवा सुधीरला फितूर झाले.

मार्तंडवर्माने सैन्याची एक तुकडी सुधीरचें पारिपत्य करण्यास पाठविली. परंतु ती खिंडीतून पलीकडे जात असतां वरून दगडाचा वर्षाव झाल्याने ठार झाली.

विजयने चंपारण्य प्रदेशात पाऊल टाकताच चार तरुणांनी त्याला नाव गाव व त्या प्रदेशात येण्याचे कारण विचारले.

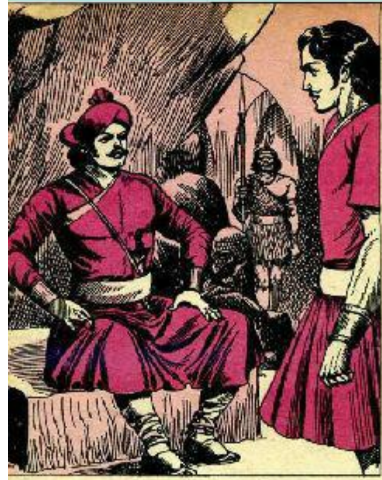
विजयने आपले नाव बिनय व शस्त्रास्त्र विद्येत प्रवीण असल्याचे सांगून सुधीरच्या

सैन्यात प्रवेश मिळविण्यासाठी आला असल्याचे सांगितले.

तेव्हां त्या तरुणांनी त्याला एका मोठ्या गुहेत नेले. तेथे एका उंच खडकावर उभा राहून सुधीर बोलत होता व तरुण मंडळी समोर बसून ऐकत होती. विजयदेखील शेजारी बसून ऐकू लागला.

"राजाचा अर्थ प्रजेचे रंजन करणारा,– प्रजेला सुखी करणारा, शत्रूपासून प्रजेला वांचविणारा. पण राजा मार्तंडवर्मा राज्यात चालू असलेली लाचलुचपत,.चोरी व लुटालूट यांना आळा घालण्या ऐवजी त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करतो आहे. प्रजेची फिकीर न करणाऱ्या विवेकशून्य राजाला राजा म्हणणे

पाप आहे. याचे बाबा व आजोबा राजे होते म्हणून तो स्वतःला राजा म्हणतो आहे. त्याचे आजोबा राजघराण्यात जन्मले नाहीत. ते एक सामान्य सरदार होते. परंतु त्यांनी नालायक राजाला कैद करून त्याची गादी बळकावली होती. त्यांच्या मुलाने म्हणजे मार्तंडवर्माच्या वडिलांनी राज्यकारभार हाती घेतल्यावर प्रजेच्या हिताची अनेक कामे केली. या उलट मार्तंडवर्माने गादीवर आल्यापासून प्रजा हिताचे एकही काम केले नाही. तो स्वतः भोगविलासात बुडून गेला आहे आणि त्याचे अधिकारी प्रजेला पिळून काढीत आहेत. तेव्हां अशा राजाचा वध करणे प्रजेचे कर्तव्य आहे. प्रजा स्वतःच आपला राजा निवडील."

सुधीरचे हे विचार राजद्रोहाचे होते. परंतु त्याचा प्रत्येकशब्द विजयच्या हृदयावर उमटत होता. सुधीरचे भाषण संपल्यावर रानटी तरुणांनी विजयला त्याच्यासमोर उभे केले. विजयने सुधीरला आपले नाव विनय असल्याचे सांगून शस्त्रास्त्रविद्येत प्रवीण असल्याचे सांगितले. मालव देशात प्रवेश केल्यावर सुधीरची कीर्ती ऐकून त्याच्या सैन्यात भर्ती होण्याच्या हेतूने त्या प्रदेशात प्रवेश करीत असल्याचेही सांगितले.

सुधीरने विजयच्या शस्त्रास्त्रविद्येची परीक्षा घेऊन त्याची पाठ थोपटली व म्हणाला–"मी तुला आपल्या सैन्यात भर्ती करून घेऊन जबाबदारीच्या पदावर नेमतो. परंतु जर का तू कोठे कुचराई केलीस तर तुझा शिरच्छेद होईल!"

विजयने सुधीरच्या प्रत्येक आज्ञेचे पालन करण्याची प्रतिज्ञा केली.

सुधीरला लवकरच किल्ल्यातून खुणेचा शब्द मिळाला. त्याने आपल्या सैन्याच्या तुकड्या करून त्यांचे नायक नेमले व कोणत्या तुकडीने कोणत्या बाजूने किल्ल्यात प्रवेश करावयाचा याविषयी आज्ञा दिली. विजयला सुद्धा एका मोठ्या व हुशार तुकडीचा नायक नेमण्यात आले.

बंडखोर सैन्याने किल्ल्याला वेढा दिला. राजाचे सैन्य किल्ल्याच्या तटावर येऊन उभे राहिले. दोन्ही सैन्ये युद्धाला सज्ज झाली. काळोख पडू लागला. अर्ध्या रात्री विजयने आपल्या तुकडीच्या सैनिकांना जागे करून किल्ल्याच्या एका लहानशा चोर दरवाज्यावर थाप दिली.

आतून कोणी तरी विचारले–"कोण आहे?"

विजयने उत्तर दिले–"मी युवराज विजयवर्मा!"

दार उघडले गेले. आत एक शिपाई तलवार उपसून वार करायला तयार उभा होता.

"तलवार म्यानेत ठेव. मी आताच गुरुकुलातून परतलो. शत्रुसैन्याची फळी फोडून येणे अशक्य होते म्हणून या दरवाज्याने प्रवेश करायला आलो. मला महाराजांना ताबडतोब भेटायचे आहे. माझ्याबरोबर एका सैनिकाला पाठव." विजयने एका श्वासात सर्व सांगितले.

दरवाज्याजवळ एका सैनिकाला पाहाऱ्यासाठी नेमून तो सैनिक स्वतः विजयबरोबर निघाला. राजवाड्याच्या रक्षणार्थ नेमलेल्या अधिकाऱ्याने विजयला ओळखले आणि त्याला नमस्कार करून त्याने विचारले–"युवराजाचे येणे केव्हां झाले?"

ते ऐकून व विजय युवराज असल्याची खात्री झाल्यावर पाहऱ्यावरचा शिपाई परतला.

आपला मुलगा गुरुकुलातून परतल्याचे कळल्यावर मार्तंडवर्मा उठला व प्रेमाने आपल्या मुलाला विचारले–"उद्या सकाळी बोलू. आताच काय गर्दी आहे?"

"तुम्ही विलंब करू नका. ताबडतोब राज्य सोडून निघून जा. प्रजेने आपल्याविरुद्ध बंड केले आहे." विजयवर्माने वडिलांना बंडखोरांच्या शक्तीची कल्पना देऊन स्वतःच्या जीव वांचविण्यासाठी राजाने राज्य सोडून निघून जाणे किती आवश्यक आहे, हे सांगितले. परंतु

मार्तंडवर्माने आपल्या संशयी स्वभावाला अनुसरून मुलाला विचारले–"तुला राज्य-लोभ झालेला दिसतो आहे?"

"तुमचे म्हणणे खरे असू शकेल, कदा-चित! परंतु प्रजेच्या हितासाठी मला आपल्या कर्तव्याचे पालन करावेच लाग-णार!" असे म्हणत त्याने आपल्या पित्याचा शिरच्छेद केला.

थोड्याच वेळाने ती गोष्ट अंतःपुरात पोचली. नंतर किल्ल्यात सर्वत्र ती बातमी पसरली. मंत्री व सेनापतींनी विजयवर्माला भेटून पुढील पावले कशी टाकायची या-विषयी विचारविनिमय केला. कोणी एकाने देखील विजयवर्माच्या कृत्याबद्दल नापसंती दर्शविली नाही. उलट कित्येकांनी विजय-वर्माच्या कर्तबगारीची स्तुती केली.

उजाडेपर्यंत विजयने मंत्र्यांना व सेना-पतीला आज्ञा देऊन सूर्योदयाच्या सुमारास स्वतःच्या राज्याभिषेकाची तयारी करविली.

राज्याभिषेक होताच विजयवर्माने आज्ञा केली की किल्ल्याला वेढा देऊन बसलेल्या बंडखोरांच्या पुढाऱ्यांशी संधी करून त्यांना आदरपूर्वक किल्ल्यात घेऊन यावे.

सर्व गोष्टी विजयच्या सल्ल्याप्रमाणे घडल्या. सुधीरने किल्ल्यात प्रवेश करून विनयच खरा युवराज असल्याचे कळल्या-वर व त्याने प्रजावात्सल्य मनात बाळगून शुद्ध हृदयाने बापाचा वध केला असल्याचे ओळखून त्याची पाठ थोपटली. म्हणाला–"तुझ्यासारख्या प्रजावत्सल राजाच्या कार-कीर्दीत प्रजा सुखी होईल."

विजयने सुधीरचे आभार मानले व त्या-च्यासारखा हुशार सेनापती असल्यावर राज्यावर कोणतेही संकट येणार नाही व राज्यकारभार सुरळीत चालेल असे सांगून सेनापती पद स्वीकारण्यास सुधीरला विन-विले. सुधीरने त्या गोष्टीस होकार दिला.

विजयवर्म्याला गुरुकुलात मिळालेले शिक्षण व सुधीरच्या सान्निध्यात त्याचा मनात घडून आलेला बदल यामुळे तो एक योग्य व प्रजावत्सल राजा झाला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले–"राजा! विजयवर्माच्या या विचित्र वागणु-कीचे कारण काय? गुरुचा आशीर्वाद की सुधीरच्या उपदेशाचा परिणाम? त्याच्या मनात पित्याविरुद्ध द्वेष होता काय? या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला–"राजा हा प्रजेचा भाग्यविधाता असतो. उपदेश करून राजाचे किंवा प्रजेचे मन पालटणे शक्य नाही व हित होणे शक्य नाही. राज्यकार-भार हा प्रजेच्या हितासाठी करावयाचा असतो ही गोष्ट प्रत्येक राजाला माहीत असते. परंतु राजाने आपल्या कर्तव्याचे पालन केले नाही तर त्याला शिक्षा करण्यासाठी काही उपाय किंवा मार्ग नसतो. म्हणून राजा सर्व अधिकार स्वतः-च्या हातात घेऊन त्यांचा दुरुपयोग करतो. परंतु सुधीरला भेटल्यावर विजयवर्म्याला ही गोष्ट कळली की प्रजेचे चांगले नेतृत्व करणारा कोणी असेल तर अशा अत्याचारी शासकाला दंड होऊ शकतो. विजयवर्म्याला ही गोष्ट कळल्यामुळे अत्याचारी शासक होण्याची कल्पना त्याच्या मनात येणे शक्य नव्हते. आता त्याने बापाचा वध का केला, हा प्रश्न उरतो. युद्ध झाल्यास त्याच्या बापाचा वध होणार हे त्याला चांगले माहीत होते. म्हणून त्याने राज्य सोडून निघून जाण्यास बापाला सांगितले. परंतु बापाला ती गोष्ट अमान्य होती. युद्धात पित्याचा मृत्यू झाला तर सुधीर राजा होईल हे विजयवर्म्याला माहीत होते. म्हणून युद्ध होऊच नये यासाठी तो पित्याचा वध करून राजा झाला व सुधीरला सेनापती करून त्याने त्यालाही वळविले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग झाल्याने वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

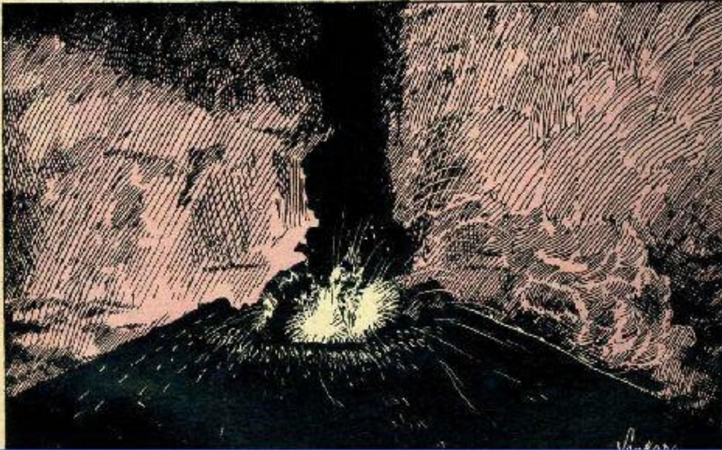
(कल्पित)

१५९. अत्याधुनिक ज्वालामुखी

जगात सहस्रावधी ज्वालामुखी आहेत. परंतु इतिहासात नमूद झालेले सहाच ज्वालामुखी आहेत व त्यातला सर्वांत नवीन ज्वालामुखी 'परिकुटिन' हा होय. २० फेब्रुवरी १९४३ या रोजी मेक्सिकोतल्या एका मक्याच्या शेतात हा ज्वालामुखी प्रगट झाला. त्या शेतात एक फार जुना खड्डा होता. त्यातून भूगर्भातले काही विचित्र आवाज ऐकू येत. २० फेब्रुवरीला त्या खड्ड्यातून दूरवर जमीन दुभंगून खड्डा झाल्याचे आढळून आले. त्या खड्ड्यातून धूळ व शिट्टीसारखे आवाज वर येऊ लागले. शेताच्या मालकाबरोबर आणखी तिघांजणांनी ही गोष्ट पाहिली. लोक गंमत बघायला जमले आणि वैज्ञानिकसुद्धा तेथे आले.

लवकरच शेतात एक विवर झाले आणि त्यातून सुरवातीला लालबुंद निखाऱ्यासारखे दगड व लाव्हा निघू लागला. भूकंप, गडगडणे व विजा चमकण्यासारखा प्रकार होऊ लागला. त्या दिवशी रात्री १० वाजेपर्यंत ३० फुट उंच देवळाच्या शिखरासारखे टोक वर आले. दुसऱ्या दिवशी ते ५० फुट उंच झाले आणि २६ तारखेपर्यंत ते २०० फुटाचे होऊन हळूहळू १५०० फुट उंचीचे होऊ लागले. त्यातून निघालेल्या लाव्ह्याने दोन खेडी, शेते आणि जंगले उध्वस्त झाली.

कथाकथनाचा फायदा

एका गावात कृष्णशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याने वेद, शास्त्र व पुराणे यांचा चांगला अभ्यास केला होता. तसा तो श्रीमंतही होता, म्हणून त्याला कधी द्रव्य संपादनाची फिकीर राहिली नाही. दररोज संध्याकाळी त्याच्या बैठकीत गावातली वडीलधारी मंडळी जमत. कृष्णशर्मा प्रसंगानुसार चांगल्या गोष्टी सांगून करमणुकीबरोबर अनेक अनुभवाच्या गोष्टी त्यांना सांगे.

कृष्णशर्माच्या मुलाचे नाव वेदशर्मा होते. तोदेखील विद्वान होता. परंतु वडिलांची ही बैठक त्याला आवडत नसे.

एकदा त्याने आपल्या वडिलांना विचारले-"तुमच्याजवळ ज्ञानाचा एवढा मोठा ठेवा आहे. परंतु गप्पा गोष्टीत तुम्ही आपले ज्ञान असे व्यर्थ का घालविता?

कृष्णशर्मा म्हणाला-"हे पहा, एका लहानशा नीतिकथेच्या आधारे आपण अनेक गोष्टी सहजी शिकवू शकतो, आपल्याशी बोलणाऱ्या माणसाची चूक नकळत दाखवू शकतो, गुंतागुंतीचे प्रश्न सोडवू शकतो, करमणूक करू शकतो आणि बुद्धीला चालना देऊ शकतो." परंतु वेदशर्माच्या मनाचे समाधान झाले नाही.

एकदा वेदशर्माला राज्याच्या कामासाठी समुद्रपार मयूरदेशात जावे लागले. कृष्णशर्माला मुलाने इतक्या दूरचा प्रवास एकट्याने करणे आवडले नाही. म्हणून तो देखील त्याच्या बरोबर प्रवासाला निघाला.

मयूरदेशात वेदशर्माचे काम फक्त एक दोन दिवसात संपले. त्याच्या आदरार्थ त्या देशातल्या लोकांनी एक मेजवानी ठेवली. त्या देशाच्या राजाला कृष्णशर्मा व वेदशर्मा शाकाहारी आहेत व दारूला हात

लावीत नाहीत, हे चांगले माहीत होते. म्हणून त्याने शाकाहारी मेजवानीची व्यवस्थाच केली होती.

परंतु मयूरदेशाच्या दरबारी विदूषक दोघांची थट्टा उडविण्याचे ठरवून वेदशर्माला जाऊन भेटला आणि निरनिराळ्या मादक पदार्थांची नावे सांगून त्याला कोणती दारू आवडते, विचारले.

वेदशर्मा ते ऐकून चकितच झाला व म्हणाला–"मला यांपैकी एकाही वस्तूची माहितीसुद्धां नाही.

महाराज हसले नाहीत, परंतु इतर लोक वेदशर्माच्या अज्ञानाकडे पाहून हसले. ते पाहून कृष्णशर्मा विदूषकाला म्हणाला–"तुम्ही थट्टेत हे म्हटले ते ऐकून मला बगळ्यांनी मागे केलेली थट्टा आठवते."

"बगळ्यांनी केलेली थट्टा? ती कशी काय बुवा?" विदूषकाने विचारले.

कृष्णशर्मा बोलू लागला–"तशी फार मोठी थट्टा नव्हती ती. एकदां मानस सरोवरातला एक हंस वाट चुकून बगळ्यांच्या कळपाच्या जागी उतरला. बगळ्यांनी त्याला अनेक प्रश्न विचारले व हंसाने पुष्कळ सहनशक्ती दाखवून सर्व प्रश्नांची उत्तरे दिली. तेव्हां बगळ्यांनी विचारले–'तुम्ही खाता काय?' हंस म्हणाला–'मी कोमल कमलनाळ खातो.' बगळ्यांनी त्याला थट्टेत विचारले–'म्हणजे तुम्ही गोगलगाई व खेकडे नाही का खात?' हंस म्हणाला–'मला नाही बुवा माहीत ते काय आहे ते!' ते ऐकून सर्व बगळे हंसू लागले."

तेव्हां राजा व तेथे हजर असलेले सर्व दरबारी हसू लागले. विदूषकाचा चेहरा एकदम खाली पडला.

मेजवानी संपल्यावर विदूषकाने वेदशर्मा व कृष्णशर्मा दोघांना आपल्या घरी जेवायला बोलाविले. त्या दिवशी रात्री दोघे जेवायला गेले. विदूषकाने पाहुण्यांबरोबर जेवायला आपल्या इतर मित्रमंडळीसही बोलाविले होते. सर्वांबरोबर पितापुत्रांना गोमांस वाढले. कृष्णशर्माने त्या गोष्टीबद्दल आपली नाराजी दर्शविली.

विदूषकाने आपली चूक मान्य करीत म्हटले–"मी देखील या देशात येण्यापूर्वी दारू किंवा मांस यांना हात लावीत नसे. परंतु येथे कायमचे रहायचे ठरल्यावर देशकाल परिस्थितीप्रमाणे मी आपली संवय बदलली. तेव्हां तुम्ही दोघांनी देशकाल परिस्थिती पाहून तसे वागायला काय हरकत आहे?"

तेव्हां सर्वजण कृष्णशर्मा काय उत्तर देतो हे उत्सुकतेने पाहू लागले.

कृष्णशर्मा म्हणाला–"संवय बदलणे हे माणसामाणसाच्या स्वभावावर व मानसिक पातळीवर अवलंबून असते. पूर्वी एकदां एक सिंह गुरांच्या गोठ्यात अडकला. गोठ्यात गुरें नव्हती, पण गवत खूप होते. सिंहाला गोठ्याबाहेर यायला वाटच नव्हती. दोन आठवडे झाले तरी त्याने गवत खाल्ले नाही. मांस मिळेल याची वाट पाहात राहिला."

ते ऐकून विदूषकाला मुस्कुटात बसल्यासारखे झाले. त्याने कृष्णशर्माची क्षमा मागितली.

तेव्हां वेदशर्माला त्याचे वडील गोष्टी गोष्टीतकशी कान उघाडणी करून आपला कार्यभाग साधून घेतात हे कळले. स्वदेशी परत येत असतां तो वडिलांना म्हणाला–"बाबा! तुम्ही ज्या गोष्टी सांगितल्या त्या मलादेखील माहीत होत्या. परंतु

समयानुकूल त्यांचा उपयोग कसा करून घ्यायचा, मला माहीत नव्हते. गोष्टी गोष्टीत आपल्याशी बोलणारा घमेंडखोर असेल तर त्याची शेखी उतरवून त्याला बोध करून देता येतो. तुम्ही दररोज हेच काम करता हे आतां मला समजले. परंतु माझ्यासमोर एक प्रश्न आहे. दरबारात माझ्या हाताखाली काम करणारे अनेक लोक आहेत. मी त्या सर्वांना प्रेमाने वागवितो. परंतु या गोष्टीस ते माझी कमी लायकी लेखतात. म्हणून मी त्यांच्याशी थोडी कठोर वागणूक ठेवायला सुरवात केली. आतां त्यांना माझ्या वाटेस जाण्याची हिंमत राहली नाही. परंतु माझा आदर कमी झाला. त्यांच्या मनात आपल्याविषयी आदर उत्पन्न व्हावा असे मला वाटते. माझी भीती त्यांच्या मनात राहू नये."

कृष्णशर्मा स्मित करून म्हणाला–"हीच गोष्ट एका सापाच्या आयुष्यात एकदा घडली. त्याने एका ऋषीला विचारले–"मुनिवर्य! लोकांच्या मनात माझ्याविषयी घृणा किंवा भय राहणार नाही, यासाठी काही तरी उपाय सांगतां का?

मुनी म्हणाले–"तू कधी कोणाचे नुकसान करू नकोस." त्या दिवसापासून साप साधूसारखा वागू लागला. लोकांना सापाचा तो स्वभाव कळला. आतां लहान मुलेसुद्धां त्या सापाला त्रास देऊ लागली. त्या सापाची ती दुर्गत पाहून मुनीला दया आली व ते म्हणाले–"अरे, तू माझ्या उपदेशाचा अर्थ चुकीचा लावलास! मी तुला कोणाचे नुकसान करू नकोस, एवढेच सांगितले होते. तू 'फूत्कार' सोडू नकोस असे नव्हते सांगितले. कोणी तुला त्रास देऊ लागला तर तू फूत्कार सोडून त्यांना त्यांची मर्यादा पाळायला लाव."

तेव्हां वेदशर्माला कळले की त्याला त्याच्या हाताखाली काम करणाऱ्यांना कसे वागविले पाहिजे. त्या दिवसापासून तो लहानसहान गोष्टी सांगून किंवा दृष्टांत देऊन आपल्या हाताखालच्या लोकांची कानउघाडणी करू लागला. हळूहळू हाताखालचे सर्व लोक सरळ वागू लागले.

जुळ्या राजकन्या

कुंभपूरचे महाराज बोपदेव यांना फक्त दोनच मुली होत्या. दोघी जुळ्या मुली होत्या. त्यांच्यापैकी श्वेता गोरी होती आणि दुसरी कृष्णा काळी होती. दोघींच्या रंगात फरक फार होता, परंतु नाकी डोळी दोघी अगदी सारख्या म्हणजे एका साच्यातून काढलेल्या जणूकांही मूर्तीच होत्या. दोघी लाडात वाढल्या होत्या. त्यांना नुकतेच दहावे वर्ष लागले होते.

एके दिवशी श्वेता बगिच्यात हिंडत होती तेव्हां एका झाडावरून पक्ष्यांचे घरटे खाली पडले. दोघी मुली घाबरून गेल्या आणि रडू लागल्या. त्यांचे रडणं ऐकून दासी धावत आल्या. त्यांना ते घरटे दिसले. त्यात दोन अंडी होती. दासींनी अंड्यासकट घरटे एका झुडपात टाकून दिले आणि राजकन्यांना घेऊन राजवाड्यात निघून गेल्या. परंतु दोघी मुलींनी धास्ती घेतली आणि त्यांना ताप आला. औषधपाणी करूनही ताप उतरला नाही.

एके दिवशी राजाला एक विचित्र स्वप्न पडले. राजाला स्वप्नात एक पंचरंगी पक्षी दिसला. तो माणसासारखा बोलू लागला. म्हणाला–"राजा, मी देवपक्षी आहे. मी तुझ्या बगिच्यातल्या झाडावर घरटे बांधून त्यात अंडी घातली होती. ती अंडी उबवून त्यातले पक्षी तुझ्या दोघां मुलींना भेट देणार होतो. परंतु तुझ्या मूर्ख दासींनी ती अंडी मोगरीच्या झुडपात टाकून दिली."

राजा स्वप्नातच म्हणाला–"मी ती अंडी मागवून देतो."

"ते आतां शक्य नाही. ती अंडी फुटली आणि दोन्ही पक्षी उडून गेले. दोन्ही पक्षी आतां तुझ्या राज्याच्या पश्चिमेकडील पर्वत शिखरावर आहेत. तू त्या शिखरावर जाऊन ते पक्षी घेऊन ये. त्यांना स्वादिष्ट

दाणा घाल. ते पक्षी तुझ्या सेवेवर खूष होऊन तुला दोन अंडी देतील. ती अंडी पांच वर्षांनी सुंदर रत्ने होतील. त्या पक्ष्यांना तू घेऊन आलास तर तुझ्या मुलींचा ताप उतरेल." तो पंचरंगी पक्षी स्वप्नात म्हणाला.

राजा म्हणाला–"परंतु त्या शिखरावर कसे काय चढायचे, अशक्यच आहे. खांबासारखे सरळ आहे ते. आजपर्यंत त्यावर कोणी चढला नसेल."

"मला हे माहीत नाही की तुला चढता येईल की नाही. परंतु तू त्या पक्ष्यांना तेथून धरून आणीपर्यंत तुझ्या मुलींचा ताप उतरणे शक्य नाही. एवढे मात्र नक्की मला माहीत आहे. आणखी एक गोष्ट सांगतो. अंड्यांची रत्ने होतील तेव्हां त्यांपैकी एक हिरा असेल व दुसरे गुलाबी रत्न. श्वेताला गुलाबी रत्न हातात घ्यावे लागेल आणि कृष्णाला हिरा घ्यावा लागेल. तसे त्यांनी केले नाहीतर दोघींच्या जिवाला धोका होण्याची शक्यता आहे." असे सांगून तो पक्षी अदृश्य झाला.

राजा वोपदेव जागा झाला. त्याने राणीला स्वप्नातल्या पक्ष्याची गोष्ट सांगितली व तिचा सल्ला विचारला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून त्यांना स्वप्नातल्या पक्ष्याने जे सांगितले होते ते सांगितले. परंतु एकाही मंत्र्याला त्या स्वप्नाचा उलगडा होईना. म्हणून राजाने देवळात जाऊन देवाला साकडे घातले.

इतक्यात देवाच्या मूर्तीखालून एक घोरपड आली आणि भिंतीवर चढू लागली. थोड्या वेळाने ती खाली उतरली आणि राजाजवळ येऊन बसली.

ते पाहून राजपुरोहित म्हणाला–"महाराज! देवाने आपल्यावर कृपा करून आपल्या मदतीसाठी एक घोरपड पाठविली आहे."

"ही काय मला मदत करणार?" राजाने विचारले.

तिने स्वतःच नाही का भिंतीवर चढून काय मदत करू शकेल हे सुचविले? किल्ल्याच्या भिंतीवर चढून जायला घोरपडीची मदत लागते. त्याशिवाय तटावर चढतांच येणार नाही. तिच्या कंबरेला दोर बांधून तिला वर टाकावी आणि आपण धरून वर चढून जावे. पर्वत शिखरावर चढायला दुसरा मार्गच नाही." राजपुरोहित म्हणाला.

राजा त्या गोष्टीस कबूल झाला. परंतु अधिक सावधगिरी बाळगण्याच्या हेतूने एक जाडजूड जाळे खाली अंथरून ठेवण्यात आले. घोरपडीला पोटभर खायला घालण्यात आले. राजा स्वतःच्या कंबरेला तलवार व पाठीला न्याहारी व पाणी बांधून घेऊन त्या डोंगराच्या दिशेने निघाला.

त्याने शिखरानजीक पोचल्यावर घोरपडीच्या कंबरेला दोर बांधला व तिला शिखरावर फेकून वर चढून जाण्यास खूण केली. ती वर चढून गेली व एका सोयीच्या खडकाला घट्ट धरून बसली. दोघां सैनिकांनी दोरी घट्ट आहे की नाही या गोष्टीची थोडे अंतर चढून खात्री करून घेतली. दोरी बळकट असल्याची व घोरपडीने आपली पकड ढिली न केल्याची खात्री झाल्यावर राजा देवाचे नाव घेऊन दोर पकडून शिखरावर चढून गेला. खाली जाडजूड जाळे असूनही स्वतः राणी व राजपरिवारातील इतर मंडळी भयभीत होऊन पहात उभी होती.

राजा शिखरावर पोचला तोंपर्यंत काळोख पडू लागला होता. सुदैवाने ती चांदणी रात्र होती. राजाने घोरपडीच्या कंबरेला बांधलेला दोर सोडून तो एका खडकाला बांधला. चांदण्या रात्री राजाला एक लहान ठेंगणे झाड दिसले. राजाजवळ जाऊन पाहतो तर दोन पक्षी झाडावर बसलेले होते. त्या झाडाच्या बुंधाला विळखा घालून एक दोन फडांचा नाग बसला होता. राजाला पाहताच तो साप राजा येत होता त्या बाजूला येऊ लागला. राजाने तलवारीच्या एका वाराने सापाला ठार केले.

बोपदेव पक्ष्यांना धरून घोरपडीबरोबर खाली उतरून आला तेव्हां उजाडू लागले होते. घोरपडीला खाली जमिनीवर ठेवल्या-बरोबर विचित्रपणे तिला पंख फुटले व ती आकाशात उडून अदृश्य झाली. पक्ष्यां-बरोबर राजाने राजवाड्यात प्रवेश केल्या-बरोबर राजकन्यांचा ताप उतरला. दुसऱ्या दिवशी पक्ष्यांनी दोन अंडी घातली आणि ते उडून गेले.

राजाने ती अंडी एका चांदीच्या डबीत ठेवून ती एका लोखंडी पेटीत ठेवून दिली.

हळूहळू पांच वर्षे लोटली. श्वेता व कृष्णाला पंधरावे वर्ष लागले. राजाने ती लोखंडी पेटी उघडून चांदीची डबी उघडली आणि आश्चर्यचकित होऊन पहात राहिला. अंड्याच्या जागी दोन रत्ने होती. एक शुभ्र चकाकणारा हिरा होता व एक गुलाबी रत्न.

राजाने ज्या वेळी ती रत्ने बाहेर काढली त्या वेळी राजकन्या तेथे होत्या.

राजा आपल्या मुलींना म्हणाला–"बेटा! ही दोन्ही रत्ने तुमच्यासाठीच तर आहेत. ही घेतल्यावर तुमचे भाग्य पालटेल. कोणते रत्न कोणी घ्यायचे हा विचार तुम्ही मनातून काढून टाका. आज संध्याकाळी तुम्हांला दोघींना पांढऱ्या चाफ्याच्या फुल-दाणीत ठेवून मी देईन. तुम्ही दररोज ती फुले पहात रहा व तुम्हांला आपोआप कोणी, कोणते रत्न घ्यावयाचे आहे हे कळेल."

त्याच दिवशी राजाने आपला दरबारी जादुगार मायापाल याच्याकडे गुप्तपणे निरोप पाठवून त्याला बोलाविले आणि म्हणाला–"मायापाल! रत्ने आली आहेत. आतां तू आपला जादूचा प्रयोग केला पाहिजेस."

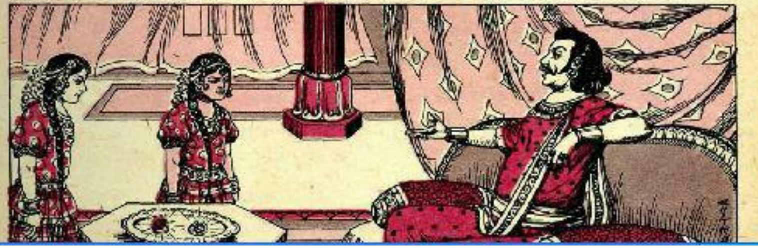
"महाराज! ते कार्य आपल्याच हातून घडले पाहिजे. ते तसे कठीण नाही. श्वेताला द्यायच्या फुलदाणीत थोडी तांबडी-शाई पाण्यात घालून पांढऱ्या चाफ्याची देठे त्या पाण्यात बुडवून ठेवावीत. हळूहळू फुलाच्या पाकळ्यांवर आपोआप तांबडी झांक येईल. या प्रयोगाचे वर्णन मी पहिल्याने सांगून टाकल्याने तुम्हांला करा-यला अवघड वाटणार नाही." मायापालने थोडक्यात प्रयोग वर्णन करून समजावून सांगितला.

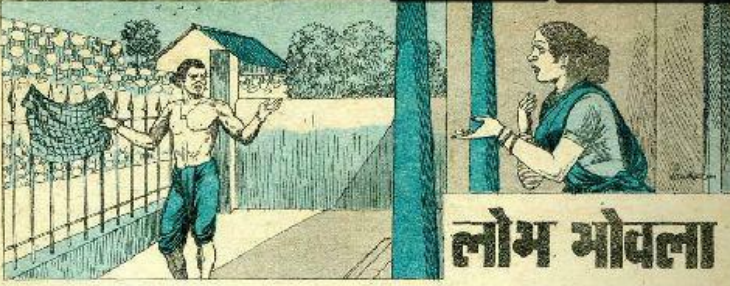
राजा म्हणाला–"तू सांगितलेस ते ठीक झाले, परंतु जे करायचे ते सर्व तूच कर." दोघे परस्परांकडे पाहून स्मित करू लागले.

त्या दिवशी रात्री श्वेताला व कृष्णाला पांढऱ्या चाफ्याची प्रत्येकी एकएक फुल-दाणी मिळाली. फुलदाण्यांवर त्यांची नावे लिहून ठेवण्यात आली. दोघींनी आपापली फुलदाणी नेऊन आपापल्या निजायच्या खोलीत ठेवली आणि फुलांवर लक्ष ठेवले. कृष्णाला दिलेल्या फुलदाणीतली फुले पांढरीच राहिली, परंतु श्वेताला दिलेल्या फुल-दाणीतल्या फुलांचा रंग पालटून दुसऱ्या दिवशी तांबूस दिसू लागला.

ते कळल्यावर राजा बोपदेव आनंदाने आपल्या मुलींना येऊन भेटला व म्हणाला–"बेटा! तुम्हांला कळले ना की तुमच्या वाट्याचे रत्न कोणते आहे ते. असे सांगून राजाने तबकात ठेवलेली रत्ने दोघींना दाखविली. श्वेताने गुलाबी रंगाचे रत्न उचलले आणि कृष्णाने पांढरा हिरा घेतला.

मायापालला राजाकडून चांगले इनाम मिळाले.

लोभ भोवला

विठ्ठल व रखमाबाई नावाचे एक मध्यम वर्गीय जोडपे एका गावी रहात असे. विठ्ठल खाण्यापिण्यात मन मोकळेपणाने खर्च करी, परंतु कपड्याला कमी खर्च करण्यात त्याला भूषण वाटे. त्याची बायको अगदी विरुद्ध होती. ती म्हणे खाणेपिणे घरातल्या घरात असते. पोटभरण्या पुरेसे खावे; पक्वान्ने आणि स्वादिष्ट भोजनात पैसे उडविणे चांगले नाही. आपण चारचौघात हिंडतो फिरतो, म्हणून चांगले कपडे घालवावे. परंतु नवऱ्याने तिला लुगड्यावर कधी जास्त खर्च करू दिला नाही. म्हणून ती माहेरी जाई तेव्हां, चांगल्या चांगल्या साड्या घेऊन येई. विठ्ठल मात्र साधे कपडे वापरी. फाटले तर ठिगळ लावून वापरी.

विठ्ठलचे एक धोतर इतके जुने झाले होते की त्याला ठिगळे लावूनच वापरावे लागे. नवीन धोतर घ्यायला बायकोने किती सांगितले, परंतु त्याने तिच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. त्या धोतरावरून दररोज दोघांत भांडणे होत. ती म्हणे–"तुम्ही हे फाटके कपडे घालून जातां आणि माझ्या मैत्रिणी मला हसतात."

एक दिवशी विठ्ठल आंघोळ करून धोतर वाळत घालायला मागच्या दारी गेला तेव्हां रखमाबाई म्हणाली–"माझी अक्का आज उद्या येणार आहे, धोतराची ही चाळणी फेकून देऊन नवे काढा पेटीतून. नंतर माझी मण्याची माळ तुटली आहे ती बाजारात जाऊन गुंफवून घेऊन या."

विठ्ठलने बायकोच्या बोलण्याकडे सवयीप्रमाणे दुर्लक्ष केले. म्हणाला–"तूच जा, हे नाही माझे काम!"

रखमाबाईला आला राग. तिने मागच्या पडवीत वाळत घातलेले धोतर उचलले आणि परसात फेकून दिले. विठ्ठलने बोलल्याशिवाय परसातून धोतर आणून धुवून वाळत घातले आणि दुकानात निघून गेला. रखमाबाई विचार करू लागली की अक्का येण्यापूर्वी हे धोतर काय वाटेल ते करून नाहीसे करायचे.

तिला रस्त्यावरून एक भिकारी जाताना दिसला. रखमाबाईने त्याला बोलावून धोतर दिले. भिकारी ते फाटके धोतर पाहून म्हणाला–"बाई! हे धोतर तुम्हीच ठेवून घ्या. नेसण्यासारखं असतं तर घेतलं असतं."

रखमाबाईने त्याच्या हातावर एक रुपया ठेवला म्हणाली–"हा घे रुपया, हे धोतर पण घेऊन जा." भिकाऱ्याला रुपयाबरोबर धोतर न्यावे लागले.

त्या दिवशी विठ्ठल दुकानातून घरी परत येत असतां कर्मधर्मसंयोगाने समोर तो भिकारी त्याला दिसला. त्याच्या खांद्यावर विठ्ठलचे ते धोतर होते. विठ्ठलने दोन शिव्या त्याला हासडून विचारले–"कोठे रे घेऊन चाललास हे धोतर चोरून?"

"अहो, चोरून नाही आणलं मी, एका बाईने हे धोतर घेऊन जायला मला एक रुपया देखील बक्षिस दिला." असे म्हणत भिकारी निघून गेला.

विठ्ठल रागारागाने घरी निघाला. त्याला वाटेत देवाला निघालेली बायको भेटली.

त्याने मोठ्याने ओरडून विचारले–"काय ग ए! तू माझे धोतर दान करून टाकलेस का ग?"

"होय, पीडा गेली एकदाची. म्हणून देवासमोर नारळ फोडायला जाते आहे!" असे म्हणत रखमाबाई पुढे जाऊ लागली.

विठ्ठलने विचार केला, काय वाटेल ते झाले तरी ते धोतर परत मिळवायचे. तो घरी गेला. बायकोने गुंफवून माणिक्यांची माळ आणायला सांगितली होती ती घेतली आणि शेजारणीच्या घरी जाऊन म्हणाला–"वहिनी! रखमाबाई आल्यावर माणिक्यांची माळ गुंफवून आणायला घेऊन गेलो, म्हणून सांगता का?"

विठ्ठल भिकाऱ्याची चवकशी करीत करीत गावाच्या टोकाला गेला. तेथे वडाच्या पारावर तो रहातो, हे त्याला कोणीतरी सांगितले, परंतु तो पोचला त्या वेळेपर्यंत भिकारी आला नव्हता. तेथे बसलेल्या एका आंधळीच्या बाजूला फाटके कपडे कोंबून ठेवलेली एक पिशवी होती. तिच्या हातात चिंचेची एक काठी होती. विठ्ठल जवळ आल्याची चाहूल ऐकून तिने त्याच्या पायावर काठी मारून विचारले–"कोण रे तू, लबाड कोठला? मला आंधळीला पाहून चोरी करायला धावलास होय?"

विठ्ठल 'ओय ओय' करीत म्हणाला–"मी तुझ्या नवऱ्याला भेटायला आलो आहे!"

"तरमग काळोख पडल्यावर ये!" आंधळी म्हणाला.

विठ्ठलने निघून जाण्याचे सोंग केले आणि पाठीमागून येऊन झाडावर चढून बसला.

काळोख पडल्यावर भिकारी आला. "हे अपशकुनी धोतर कोणत्या कुमुहूर्तावर हातात आले, कोण जाणे, आज खायला काही मिळाले नाही." असे म्हणत त्याने विठ्ठलचे धोतर फाटक्या कापडयांच्या पिशवीत खुपसून ठेवले. तो म्हणाला ते ऐकून विठ्ठलच्या मनात कसंसंच झाले.

त्यानंतर भिकाऱ्याने भात उकडला आणि दोघां नवराबायकोंनी खाऊन घेतले. मध्यरात्र उलटेपर्यंत बोलत, गात गुणगुणत दोघे झोपले. दोघे घोरू लागलेले पाहून विठ्ठल खाली उतरू लागला. नेमके त्याच वेळी दोघे चोर कोठून तरी आले आणि जवळपास कोणी नाही असे समजून परस्परांशी गुप्तपणे बोलू लागले.

"हे कोठं लपवायचं बुवा?" एकजण म्हणाला.

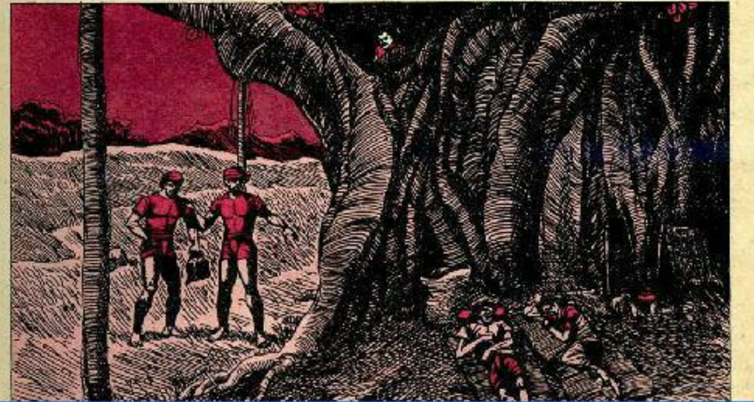
"त्या भिकाऱ्याची ती फाटक्या कपडयांची पिशवी आहे ना, त्या पिशवीत ठेवू या. हिवाळा येईपर्यंत हे लोक ते कपडे बाहेर काढणार नाहीत." दुसरा म्हणाला. त्यानंतर दोघे चोर काळोखात झाडाखाली आले. भिकाऱ्याच्या पिशवीत त्यांनी काहीतरी ठेवले आणि निघून गेले.

चोरांना जाते वेळी ऐकून म्हातारी जागी झाली आणि ओरडली–"कोण रे तुम्ही चोरांनो!" असे म्हणत तिने आपली पिशवी चाचपून पाहिली आणि उशाला घेऊन झोपली. भिकाऱ्यांच्या पिशवीत आपल्या धोतराबरोबर चोरांनी आणलेला मालदेखील असल्याचे ओळखून विठ्ठलने विचार केला, ती पिशवी उडवली पाहिजे.

उजाडतांच तो झाडावरून उतरला आणि भिकाऱ्याला म्हणाला–"तुझ्याजवळ ती फाटक्या कपडयांची पिशवी आहे, देतोस का? मला फाटक्या कपडयांची गरज आहे. म्हणून आलो येथवर धावत."

"नाही बुवा, मी कां देऊ?" भिकारी म्हणाला.

"त्याच्या बदल मी तुला ही माणिक्यांची पिशवी देतो." विठ्ठल म्हणाला.

म्हातारीने चाचपून ती पिशवी पाहिली. तिला ती आवडली. नवऱ्याला म्हणाली– "देऊन टाका, ती पिशवी आणि ही ठेवून घेऊ."

विठ्ठल खुशीखुशीतती फाटक्या कपड्याची पिशवी घेऊन घरी गेला.

"रात्रभर कोठे गेला होता हो? माझी माणिक्यांची पिशवी कोठे ती दिसत नाहीं?" रखमाबाई विचारले.

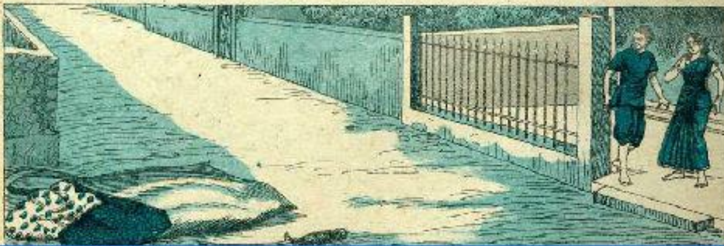
"तुझी माणिक्यांची पिशवी देऊन ही घेऊन आलो." असे म्हणत विठ्ठलने ती फाटक्या कपड्यांची पिशवी दाखविली.

"तुमचे डोके ठिकाणावर आहे का? अनर्थच केलात की! माझी माणिक्यांची माळ तुटली होती ती गुंफवून आणायला मी सांगितले होते आणि या पिशवीत सर्व माणिके भरून ठेवले होते. तुम्ही ती पिशवी देऊन ही दरिद्री पिशवी घेऊन आलात? नाशकी भीक लागली आहे तुमच्या?" असे म्हणत रखमाबाईने नवऱ्याच्या हातातली ती पिशवी हिसकावून घेऊन बाहेर गटारात टाकली.

पिशवी खाली पडल्याबरोबर फाटली आणि फाटक्या कपड्यांबरोबर त्यांत चोरांनी लपवून ठेवलेला चाकू बाहेर येऊन पडला. चाकू रक्ताने माखलेला होता. चोरांनी रात्री कोणावर तरी सुरा चालविला होता आणि त्या पिशवीत लपवून ठेवला होता.

गल्लीत गर्दी जमली. पोलीस शिपाई गर्दी कसली म्हणून पहायला आले आणि रक्ताने माखलेला चाकू पाहून तो चाकू, फाटके कपडे व ती पिशवी उचलून विठ्ठलला कैद करून घेऊन गेले.

त्यानंतर विठ्ठलला स्वतः निर्दोष असल्याची गोष्ट साबित करण्यासाठी पुष्कळ पैसे खर्च करावे लागले. त्याला जे कष्ट सहन करावे लागले, ते त्याचे त्यालाच ठाऊक!

पाप की पुण्य

ताम्रलिप्ती नामक नगरीत धनगुप्त नावाचा एक जव्हेरी रहात असे. खोटे कृत्रिम हिरे, खरे सांगून विकत असे आणि त्याने खूप धनार्जन केले. खऱ्या हिऱ्यांसारखे दिसणारे काचेचे खडे तो परदेशातुन विकत घेऊन येई. परंतु तो सावधपणे व्यापार करीत असल्यामुळे कधी त्याची लबाडी उघडकीला आली नाही.

तो व्यापारी चांचेगिरी करी. तो आपल्या नोकरांकरवी जहाजे व गलबते लुटून स्वतःचा माल चोरांनी लुटून नेल्याचे राजाच्या शिपायांना फसवी. इतर व्यापाऱ्यांना वाटे की चोरांनी त्यालादेखील लुटले आहे व ते सहानुभूती दाखवीत.

एके दिवशी तो व्यापारी जहाजातून उतरून चोरीचा माल घेऊन घरी परत येत होता, तेव्हां वाटेत त्याला एक साधू भेटला. त्या साधूने व्यापाऱ्याला खालपासून वरपर्यंत पाहिले व म्हणाला– "शेटजी! आशीर्वाद. काचेच्या भांड्यातले रंगीत पाणी जसे दिसते तसे तुमचे पाप बाहेर झळकते आहे. वेळेवर सावध झाला नाहीत तर ज्वालामुखीसारखा स्फोट होईल."

ते ऐकून व्यापाऱ्याच्या हृदयाचा थरकांप उडाला. तो साधू कोणी सिद्धपुरुष असावा, असे त्या त्याला वाटले. त्याने त्या साधूला विचारले–"बुवा! काय केले म्हणजे पापातून सुटका मिळेल हो?"

"ते तू केलेल्या पापाच्या स्वरूपावरून ठरले. तरी तू गोदान, भूदान, अन्नदान वगैरे करून पहा. तो साधू म्हणाला.

"बुवा! तुम्ही म्हणतां ते मान्य आहे, परंतु मला व्यापारानिमित्त परदेशात रहावे लागते. दानपुण्य करायला वेळ केव्हां व कसा काढायचा आपण उपाय सुचवाल का?" व्यापाऱ्याने साधूला विचारले.

साधू म्हणाला–"ते काम तुझ्या बायकोने केले तरी चालेल.

व्यापाऱ्याने घरी गेल्यावर बायकोला सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या व म्हणाला–"उद्यापासून तू माझ्या नावाने दानधर्म कर. कधी गोदान, कधी अन्नदान तर कधी भूदान. कितीही खर्च झाला तरी हरकत नाही. मला वेळ मिळत नाही, म्हणून तुझ्यावर ही जबाबदारी टाकीत आहे."

नवऱ्याच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून व्यापाऱ्याच्या बायकोला आश्चर्याबरोबर आनंदही झाला! इच्छा असूनही तिला मन मारून रहावे लागत असे. परंतु आता नवऱ्याने स्वतः होऊन सांगितल्यावर तिला साहजिकच आनंद झाला. तरी तिने विचारले–"पण एकदम हा विचार तुमच्या मनात कसा काय आला?"

"थोडक्यात असे झाले की एका साधूने मी व्यापारात लबाडी करतो हे सांगून पापातून मुक्त होण्याचा हा मार्ग सुचविला. नंतर त्याने असे बजावून सांगितले की मी वेळीच दानधर्म केला नाही तर पापाचे खापर एकदम केव्हा फुटेल हे सांगता येत नाही. परंतु मी, मला फुरसत मिळत नाही हे सांगितल्यावर त्याने तुझ्या हातून दान धर्म करण्यास सांगितले. तेव्हा तू मनात संकोच करण्याचे मुळीच कारण नाही."

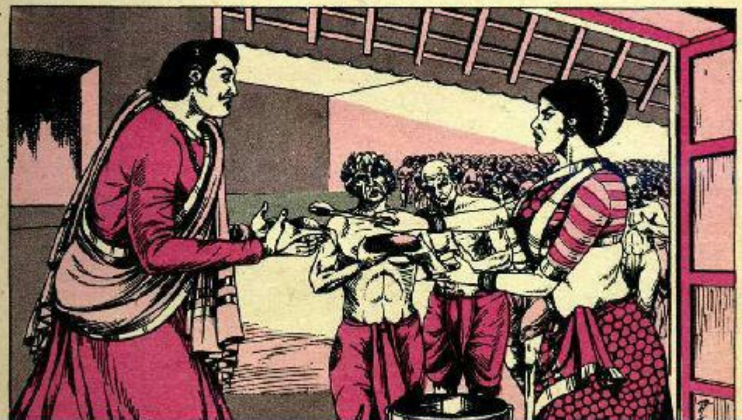
व्यापाऱ्याने बायकोला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या.

व्यापाऱ्याच्या बायकोने मनातल्या मनात देवाला नमस्कार करून त्या साधूचे आभार मानले. बायकोला आनंद झालेला पाहून वस्तुस्थिती जास्त चांगली समजावून देण्याच्या हेतूने व्यापारी म्हणाला–"परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेव. घरात अन्नसत्र सुरू करू नकोस. धर्मशाळेत जाऊन हा दानधर्म कर. कारण दान घेणारात चोर असू शकतील. चोराला घरात एवढे ऐश्वर्य आहे, हे कळले तर, पुढे दानधर्म करायला काही उरणार नाही."

दुसऱ्या दिवसापासून धर्मशाळेत दान-धर्माला सुरवात झाली. व्यापारी आपल्या धंद्यानिमित्त परदेशी निघून गेला. बायकोने मनमोकळेपणे गोदान व अन्नदान सुरू केले. व्रते व अनुष्ठाने पण चालू झाली. पाण्यासारखा पैसा खर्च होऊ लागला.

परंतु बायकोने केलेल्या या सर्व पुण्यकार्यांचा फायदा व्यापाऱ्याला झाला नाही. त्याला नुकसानच सहन करावे लागू लागले. तो एका देशात नकली हिरे विकण्याच्या अपराधावरून तुरुंगात गेला. एक वर्षाची शिक्षा भोगूनही दंड इतका भरावा लागला की त्याला परदेशात जी मिळकत झाली होती ती सर्व दंड म्हणून भरावी लागली. नंतर त्याला पावलोपावली अपमान सहन करावा लागला व शेवटी निराश होऊन स्वदेशी परतावे लागले.

त्याने घरी येऊन पाहिले वर बायकोने घरातली सर्व मिळकत दानधर्म करून खर्च केली होती. बायको धर्मशाळेत दानधर्म करण्यात मग्न होती. त्याने तिच्याकडे निरोप पाठविला तेव्हा तिला येणे शक्य नसल्याचे कळले. म्हणून तो स्वतः तिला भेटायला धर्मशाळेत गेला. परंतु बायकोने त्या गर्दीत त्याला ओळखले नाही. त्याच्या बायकोने सर्व भिकाऱ्यांना प्रसाद म्हणून वाटला व व्यापाऱ्याला सुद्धा प्रसाद दिला. म्हणाली–"तुम्ही आल्याचे कळले मला, पण तुम्हीच पाहता आहां, केवढी गर्दी आहे. मला पाय बाहेर काढायला वेळच मिळाला नाही."

ते ऐकून व्यापाऱ्याच्या तळपायाची आग मस्तकापर्यंत गेली. त्याने प्रसाद तिच्या तोंडावर फेकला व म्हणाला–"तुला माझ्याहून हे लोक थोर वाटले होय? तू आपले घर रिकामे केलेस. मी तुला दानधर्म करायला सांगितला तो याचसाठी का?"

व्यापाऱ्याची बायको किंकर्तव्य विमूढ होऊन नवऱ्याकडे पहात राहली. ती एक शब्ददेखील बोलली नाही आणि घरी निघाली. घरी गेल्यावर तिने नवऱ्याला विचारले–"मी तुमच्याच सांगण्यावरून दानधर्म केला, त्याचे पुण्य मिळण्याऐवजी तुम्हांला हे कष्ट सहन करावे लागले का?"

"ते सर्व मी मागाहून सांगेन. तू हा दानधर्म बंद कर." व्यापारी म्हणाला.

त्यानंतर व्यापाऱ्याचे दिवस पुन्हा पालटले. त्याला व्यापारात खूप फायदा होऊ लागला आणि त्याने घालविलेले सर्व ऐश्वर्य जणुकाही माघारी आले. आपण एका भटक्याच्या उपदेशाप्रमाणे वागून विनाकारण कष्ट सहन केले, याबद्दल त्याला पश्चात्ताप वाटू लागला.

त्यानंतर पाचसहा महिन्यांनी व्यापारी नकली माल घेऊन स्वदेशी परत येत असता तो साधू त्याला भेटला. या खेपेस त्याच्या बरोबर त्याचे चारपांच शिष्यसुद्धा होते. तो व्यापाऱ्याला म्हणाला–"तू माझ्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलेस. तुझ्यात बदल मुळीच झालेला नाही!"

व्यापारी रागाने त्या साधूला म्हणाला–"लबाडा! मी तुझ्या फंदात पडून आपले सर्वस्व घालविले. दिवाळे निघाले माझे. यापुढे मी कान धरला. तुझ्यासारख्या भामट्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्षच करावे लागणार! चालता हो!"

"तू जे पुण्य केलेस ते तुझ्या पापासारखे व्यर्थ जाणार नाही. झाले तरी काय?" साधूने विचारले.

"माझ्या बायकोने तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे सर्व प्रकारची व्रते, अनुष्ठाने व दानधर्म केले. परंतु तिने मिळविलेले पुण्य कोठे गेले कोणास ठाऊक? मला व्यापारात नुकसानच होत गेले. एका देशात मला नकली हिरे विकण्याच्या अपराधावरून एक वर्ष तुरुंगवास भोगावा लागला. मी घरी आल्यावर बायकोकडून सर्व दानधर्म थांबविला. मी पुन्हां व्यापार करू लागलो. भाग्य अनुकूल होते म्हणून पुन्हां लक्षावधी रुपये मिळविले. नकली हिरे खऱ्या हिऱ्यांच्या मोलाने जात आहेत. हे पहा." असे म्हणत व्यापाऱ्याने आपली नकली हिऱ्यांची पेटी उघडून दाखविली. व्यापाऱ्याने दाखविलेले हिरे पाहून साधू काहीच बोलला नाही.

तेव्हां व्यापारी पुढे म्हणाला–"आता तुम्हीच सांगा, तुम्ही सांगितलेत ते पुण्य आहे की जे करतो आहे ते पुण्य आहे?" नंतर व्यापाऱ्याने एकदम आवाज पालटून म्हटले–"मी तुझ्यासारख्या नकली साधूंना हद्दपार करण्यास आमच्या देशाच्या राजाजवळ विनंती करणार आहे."

"बरोबर म्हणालास तू!" असे म्हणत साधूने आपली नकली दाढी काढली आणि खऱ्या रूपात प्रगट झाला.

व्यापारी आवाक् होऊन पाहू लागला. तो राजाच होता. जे चारपाच शिष्य म्हणून होते त्यांनीसुद्धा आपल्या दाढीमिशा काढून टाकल्या. व्यापाऱ्याची न्यायालयीन चवकशी झाली आणि त्याला काळ्या पाण्याची शिक्षा झाली.

व्यापाऱ्याने तुरुंगात जाताना राजाला विचारले–"महाराज, माझ्या मनात एक शंका आहे."

"विचार!" राजा म्हणाला.

"आपण मला पहिल्याने पाहिले तेव्हां कां कैद केले नाही? दानधर्म करायला सांगितला. माझ्या बायकोने त्याप्रमाणे दानधर्म करुन जे पुण्य मिळविले ते माझ्या उपयोगी कां पडले नाही?" व्यापाऱ्याने विचारले.

"वेड्या! मी तुला पहिल्याने पाहिले तेव्हां तू लबाडीचा व्यापार करतोस, हे मला माहीत नव्हते. तुझ्या चेहऱ्यावरून मला शंका आली म्हणून मी ते म्हणालो. तुझा भितरेपणा पाहून माझ्या मनाची खात्री झाली कीं तू लबाडीचा व्यापार करीत असावास. मी तुला दानधर्म करायला सांगितला, तो तू करु लागल्यावर तुझा व्यापार लबाडीचा असल्याबद्दल माझ्या मनात शंका उरली नाही. परंतु आरोप लावायला पुरावा नव्हता. म्हणून मी आपले हेर तुझ्या पाठीमागून सोडले. तू कशी लबाडी करतोस याची पुरी माहिती मला मिळाली.

"आता तू विचारलेल्या दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर ऐक. तुझ्यासारखे लबाड जे पुण्य-कार्य करतात ते पापकार्यच होऊन जाते. ते पुण्यकार्य तुझ्याकरवी होणाऱ्या पाप-कार्यात विघ्नच असते. तुझ्या मनाची फसवणूक होते की मी पुण्यकार्य करुन पापमुक्ती मिळवीत आहे. देवाला फस-विण्याचे नकली पुण्य संपादन करण्याचेच हे कार्य आहे. तुझ्या हातात तुझ्या बाय-कोने प्रसाद दिला व तो तू तिच्या तोंडावर फेकलास. त्यामुळे तोपर्यंत तुला जे पुण्य तुझ्या पत्नीच्या दानधर्मामुळे मिळाले होते ते संपुष्टांत आले. कारण तुझ्या मनात पापच होते. त्याने तुला अनेक प्रकारे नाचविले. शेवटी तुझा अधःपात त्यामुळेच झाला."

त्यानंतर शिपायी व्यापाऱ्याला तुरुंगात घेऊन गेले.

खरा संतोष

एका श्रीमंत माणसाला तीन मुलगे होते. म्हातारपणी कोणता मुलगा आपल्या जवळ राहून आपली काळजी वाहील हे कळावे यासाठी तो आपल्या तिघां मुलांना बोलावून म्हणाला–"आतां मी फार दिव सांचा पाहुणा राहलो नाही. तुमच्यापैकी एकाजवळ म्हातारपणी रहायचे मी ठरविले आहे. मी मेल्यावर माझी इस्टेट त्यालाच मिळेल. शंभर रुपये देतो एका वर्षाने तुम्ही परत या. माझ्या मनाची खात्री झाली पाहिजे की कोणाजवळ राहल्याने माझ्या जिवाला सुख मिळेल."

तिघे मुलगे निघून गेले. सर्वात मोठा मुलगा एका शहरात राहून व्यापार करु लागला. त्याने पुष्कळ पैसे मिळविले. तरी खूप पैसे मिळविण्याच्या हेतूने त्याने हमा-लाचे कामदेखील करायला मागे पुढे पाहिले नाही. एका वर्षाने त्याच्याजवळ दहा हजार रुपये जमा झाले. ते नेऊन त्याने बापाला दिले. बाप म्हणाला–"बाळा, तू किती वाळलास? पैसे मिळविण्यासाठी आपली प्रकृती बिघडवून घेतलीस याबद्दल मला वाईट वाटते."

दुसरा मुलगा एका वैद्याकडे जाऊन राहला. त्याने त्या वैद्याचे शिष्यत्व करुन कायकल्प करणाऱ्या एका औषधाचा शोध लावला. त्याने आपल्या गुरूला गुरुदक्षिणा म्हणून शंभर रुपये दिले आणि गुरूचा आशीर्वाद घेऊन घरी परतला.

दुसरा मुलगा घरी परतलेला पाहून बापाला आनंद झाला. "काय आणलेस रे तू? कोठे होतास वर्षभर?" बापाने मुलाला विचारले.

मुलगा म्हणाला–"बाबा, मी वर्षभर एका सुप्रसिद्ध वैद्याची सेवा केली. त्याच्या कृपेने मी एका दीर्घायुष्य येणाऱ्या औष-

धाचा शोध लावला. हे औषध घेतल्याने माणसाला पुन्हा तारुण्य येते. हे घ्या तुम्ही."

ते ऐकून बाप हसला. म्हणाला–"बाळा! या म्हातारपणी तारुण्य मिळवून मी काय करणार? तू माझ्या सुखासाठी शंभर रुपये खर्च केलेस व म्हाताऱ्याला तारुण्य मिळवून देण्यासाठी औषधाचा शोध लावलास हे सत्कार्य असले तरी मला समाधान वाटण्यासारखे नाही. तू व्यर्थ परिश्रम केलास असेच म्हणावे लागत आहे."

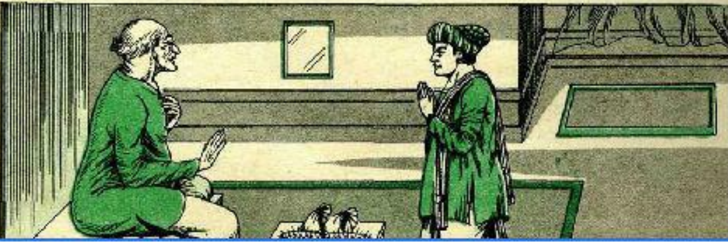
तिसरा मुलगा एका वृद्ध गुरूला भेटला आणि त्याला विचारले–"वृद्ध पित्याला सुखी करण्यासाठी काय करावे?"

तो गुरु म्हणाला–"तू संगीत शास्त्राचा अभ्यास कर. तुझा गळा चांगला आहे, तुला संगीत विद्या सहजी अवगत होईल. तुझे गाणे ऐकून बाप आपले दु:ख विसरून जाईल आणि तुझ्या तोंडी भक्तिगीते ऐकून ईश्वर भजनात लीन होईल."

त्या प्रमाणे तिसरा मुलगा एका संगीत विद्वानाला जाऊन भेटला व वर्षभर त्याने त्याचे शिष्यत्व केले. त्याने गुरूला शंभर रुपये गुरुदक्षिणा दिली. तो देवळात भजने म्हणू लागला. त्याची कीर्ती राज्यभर पसरली. राजाने त्याला बोलावून आपला दरबारी गायक म्हणून नेमले.

तिसऱ्या मुलाने बापाला भेटून त्याने वर्षभर मेहनत करून संगीत शिकल्याचे सांगितले व म्हणाला–"बाबा! मी दररोज सकाळ संध्याकाळ तुम्ही पुजा करतां तेव्हां भजने म्हणत जाईन."

मुलगा चांगला संगीत विद्वान होऊन दरबारी गायक म्हणून नेमला गेल्याचे बापाने ऐकले होते. तो मुलाच्या पाठीवर हात फिरवीत म्हणाला–"बाळा! चार चौघांच्या तोंडी मी तुझी कीर्ती ऐकली आहे. तुमचा मुलगा चांगला निघाला, हे इतरांच्या तोंडून ऐकून बापाला जो आनंद होतो तो पैशाने मिळत नाही. आतां मी तुझ्याच जवळ समाधानाने पुढील आयुष्यभर राहीन."

लोभाला बळी

एका तीर्थक्षेत्रात अनेक तीर्थयात्री येत. त्यांना उतरण्यासाठी त्या गावात अनेक धर्मशाळा होत्या. प्रत्येक धर्मशाळेत उतारूंच्या राहण्याची व्यवस्था पाहण्यास व पाहऱ्यासाठी एक नोकर ठेवलेला असे. धर्मशाळा साफ ठेवणे व उतारूंच्या सुखसोयींकडे लक्ष देणे, इतर कामांबरोबर हे त्याचे मुख्य काम असे.

एका धर्मशाळेत रंगनाथ नावाचा एक प्रामाणिक नोकर होता. तो ज्या धर्मशाळेत काम करीत असे त्या धर्मशाळेत एक उतारू धर्मशाळा सोडून जाते वेळी चुकून आपली एक सोन्याची माळ, तो उतरला होता त्या खोलीत, विसरून गेला. रंगनाथने ती माळ पाहिली. त्याने ती माळ सर्व धर्मशाळांची व्यवस्था पाहणाऱ्या व्यवस्थापकाकडे नेऊन दिली. व्यवस्थापकाने रंगनाथाच्या त्या प्रामाणिकपणाची प्रशंसा करून वरील अधिकाऱ्याला कळविले. रंगनाथाला त्याच्या प्रामाणिकपणाबद्दल पन्नास रुपयांचे पारितोषिक मिळाले.

त्या दिवसापासून देवळाच्या व्यवस्थापक मंडळाने इमानदार नोकरांना त्यांच्या प्रामाणिकपणाबद्दल पन्नास रुपये बक्षिस देण्याचे ठरविले. ती गोष्ट सर्व नोकरांस कळविण्यात आली.

देवळातल्या धर्मशाळांत काम करणाऱ्या नोकरात सोमनाथ नावाचा एक नोकर एका धर्मशाळेत काम करीत असे. तो लबाड होता. त्याने पारितोषिकाच्या लोभाने अधिकाऱ्यांच्या डोळ्यात धूळ फेकायला सुरवात केली.

त्याने आपल्या एका नातेवाइकाला उतारू म्हणून निरनिराळ्या नावाने धर्मशाळेत उतरायला सांगितले व प्रत्येक वेळी तेथे एखादी वस्तू सोडून जायला सांगितले.

सोमनाथ प्रत्येक वेळी ती वस्तू व्यवस्थापकांकडे नेऊन देई व ठरलेले इनाम घेऊन जाई.

असे बरेच दिवस होत राहिले. एका महिन्यात एकाच धर्मशाळेत एकाच तऱ्हेच्या पुष्कळ गोष्टी घडल्यामुळे व्यवस्थापकांना संशय आला व त्यांनी सोमनाथवर पाळत ठेवण्यासाठी एका दोघां जणांना नेमले.

परंतु सोमनाथ इतका हुशार होता की त्याने त्या दोघां पाळत ठेवणाऱ्यांनासुद्धां सामील करून घेतले व व्यवस्थापकांच्या जाळ्यातून निसटला.

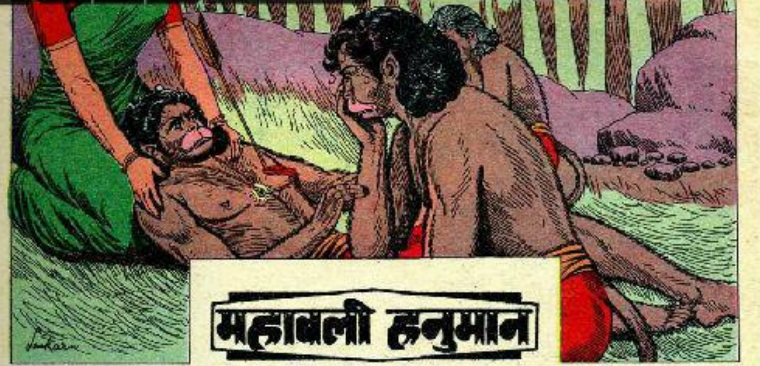
तेव्हां मुख्य व्यवस्थापकाने आणखी एक उपाय करण्याचे ठरविले. त्याने आपल्या एका नातेवाईकाला तीर्थयात्री म्हणून त्याच धर्मशाळेत उतरविले. त्या नातेवाइकाला व्यवस्थापकाने सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या होत्या. त्याप्रमाणे त्याने धर्मशाळा सोडून जाण्यापूर्वी आपली एक सोन्याची अंगठी न्हाणीघरात सोडली आणि धर्मशाळा सोडून गेला.

सोमनाथाला ते जाळे टाकले असल्याची गोष्ट माहीत नव्हती. त्याला ती अंगठी सापडली. अंगठीचे किंमत तीन एकशे तरी असेल असे समजून त्याने ती कनवटीला ठेवून दिली. व्यवस्थापकाला अंगठी दिली तर पन्नास रुपयांचे पारितोषिक मिळेल. परंतु अंगठी विकली तर तीनशे रुपये तरी मिळतील. असा विचार करून सोमनाथ ती अंगठी आपल्या घरी घेऊन गेला. त्याच्या पाठोपाठ एक पोलीस अधिकारी वेष पालटून चालला होता. परंतु सोमनाथला ती गोष्ट माहीत नव्हती.

सोमनाथ घरात पाऊल टाकू लागला तेव्हां दोन शिपायांनी पुढे येऊन त्याच्या हातात हतकड्या घातल्या व त्याला पोलीस ठाण्यावर नेले.

सोमनाथने आपला रोब दाखवून पाहिला परंतु पोलीस अधिकाऱ्यांनी त्याची झडती घेऊन त्याच्या कनवटीची अंगठी काढून दाखविल्यावर त्याला आपला अपराध कबूल करावा लागला.

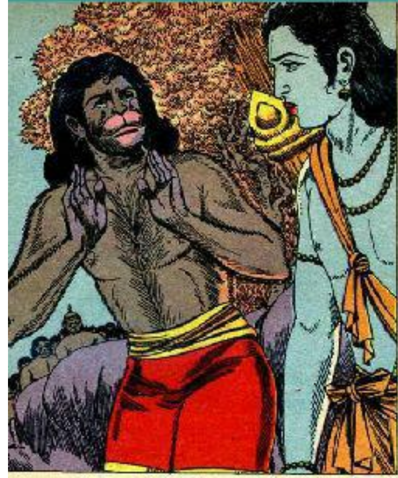

महाबली हनुमान

वालीने प्राण सोडला नव्हता. त्याने डोळे उघडून जवळपास कोणी आहे का पाहिले. त्याच्या मुलाजवळ सुग्रीव उभा असलेला त्याला दिसला. तेव्हां वाली सुग्रीवाला म्हणाला—"मी तुला राज्यातून हाकुन तुझ्या बायकोचे अपहरण केले म्हणून मला दोष देऊ नकोस. आपण दोघांनी राज्य वांटून घेऊन सुखाने रहावे हे आपल्या भाग्यात नव्हते, म्हणून माझी बुद्धी तशी फिरली होती. आतां मी या जगाचा निरोप घेतो आहे. तेव्हां तू वानरांचे राज्य आतां सांभाळ. मी आपली अखेरची म्हणून एक इच्छा प्रगट करतो आहे. तेवढी पुरी कर. मला प्राणाहून प्रिय हा माझा मुलगा अंगद आहे. त्याला तू आपल्या स्वतःच्या मुलासारखा वागव. त्याला कोणत्याही प्रकारची उणीव भासू देऊ नकोस. आतां तुझ्याशिवाय त्याला कोण आहे? तो तुझ्यासारखाच पराक्रमी आहे. प्रत्येक बाबतीत तो तुझ्या बरोबर राहील असा आहे. सुषेणाची मुलगी व माझी बायको म्हणजे तारा फार हुषार आहे. पुढे येणाऱ्या संकटाची तिला प्रथमच कल्पना असते. म्हणून तिचा सल्ला घेत जा. नाही तर तुला तुझ्यावर येणाऱ्या नाना संकटांना तोंड द्यावे लागेल. मला देवेंद्राने दिलेली कांचनमाला मी तुला देतो आहे. मी प्राण सोडल्यावर याची कांती जाईल."

वाली म्हणाला त्या सर्वाला सुग्रीवाने मानेने होकार दिला आणि वालीने दिलेली कांचनमाला घेतली.

नंतर वालीने अंगदाला जवळ बोलाविले व कांही त्याच्या हिताच्या गोष्टी सांगीत म्हणाला–"तू यापुढे माझ्याशी वागलास तसा सुग्रीवाशी वागत जा. सुग्रीवाच्या शत्रूला तू कधी फितूर होता कामा नये; सुग्रीव सांगील ती कामे मन लावून करीत जा; कोणावर अत्यधिक प्रेम दाखवू नकोस किंवा मुळीच प्रेम नाही असेही दर्शवू नकोस, तीसुद्धां चूकच." एवढे सांगून वालीने प्राण सोडला. सर्व वानर त्याच्या शोकाने खूप रडले. वालीने केलेल्या चांगल्या कामाची आठवण काढून त्याचे गोडवे गाऊ लागले. वालीने मागे गोलभ नांवाच्या गंधर्वाशी पंधरा वर्षे युद्ध करून शेवटी त्याचा वध केला होता. तो जिवंत असेपर्यंत वानरांना जगात कोणाचे भय म्हणून नव्हते. ती गोष्ट सर्वांना त्या वेळी आठवली.

ताराने पतिनिधनानंतर जो शोक केला तो तिच्यासारख्या साध्वीला साजेसाच होता. नील नावाच्या वानराने वालीच्या छातीत रुतलेला बाण काढला. ताराने सांगितल्याप्रमाणे अंगदाने बापाच्या पायांवर मस्तक ठेवून त्याला शेवटचे नमन केले. ताराचा तो शोक पाहून व आपणच मोठ्या भावाच्या वधाला कारण झालों हे आठवून सुग्रीव फार दु:खी होऊन पश्चात्ताप करू लागला. तो डबडबलेल्या डोळ्यांनी रामाला जाऊन भेटला. म्हणाला–

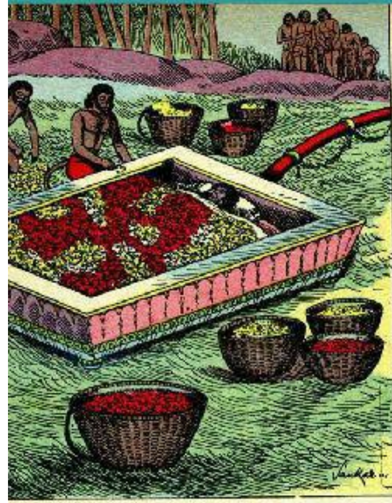
"रामा! तू आपले वचन पाळलेस आणि वालीचा वध करून मला राज्य दिलेस. परंतु मला आता स्वत:च्या जीवितावर प्रेम उरलेले नाही. तारा व सर्व वानर असा शोक करीत असतां मला राज्य कशाला? असे मला वाटू लागले आहे. मी या पूर्वी मला वालीने जो त्रास दिला त्याबद्दल वालीचा वध तू करावास अशी विनंती केली होती. परंतु आतां वालीचा वध झाल्यावर पश्चात्तापाने माझे मन मलाच दोष देत आहे. माझ्या भाग्यात ऋष्यमूक पर्वतावर ऋषी मुनींच्या [illegible] आयुष्य [illegible] असे आहे. तेच बरोबर आहे आतां मला स्वर्ग मिळाला तरी तो नको वाटतो आहे. वालीने मला जिवंत सोडला आणि मी त्याचा जीव घेतला. माझ्याहून मोठा पापी आणखी कोण असणार? मला त्याने युवराजपद दिले होते त्या लायकसुद्धां मी नव्हतो, आतां राजा कसा काय होणार? मीदेखील वाली-बरोबर स्वत:ला जाळून घेतो. वानर तुझे सर्व काम पुरे करतील, तेच सीतेला सोडवून आणतील."

तारा रामाकडे पाहून म्हणाली–"तू ज्या बाणाने वालीचा वध केलास त्याच बाणाने माझा वध कर आणि मला वाली आहे तेथे पाठव. मी बरोबर नसेन तर तो सुखी होणार नाही. सीतेच्या वियोगाने तू जसा दु:खी आहेस तसाच वाली स्वर्गातही माझ्या वियोगाने दु:खी होईल. तू माझा वध केलास तर वालीचा वध केल्याचे पाप तुझ्या माथी राहणार नाही. उलट माझा वध हे एक पुण्य कार्य ठरेल."

राम तिचे सांत्वन करीत म्हणाला–"तू वीरपत्नी आहेस. तू असा शोक करता कामा नये. वाली असताना ते सुखी होतीस, तशीच वाली नसताना सुद्धा तू मुलाचा गौरव व पराक्रम पाहून सुखी होशील. तुझा मुलगा पराक्रमी आहे. तो युवराज होणार आहे, तो तू पाहशील."

नंतर राम वानरांना म्हणाला–"किती शोक केलात तरी जो परलोकी गेला

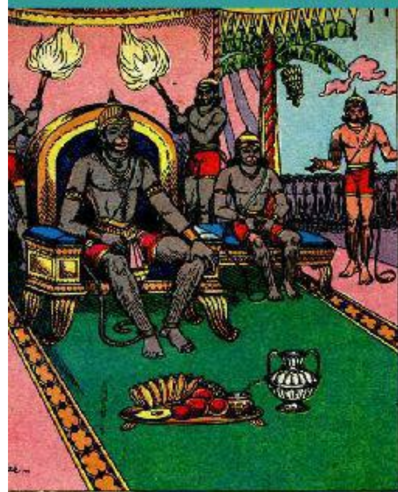
त्याला परत आणणे किंवा सुखी करणे शक्य होईल का? विचार करून पहा आणि वालीला सुखाने स्वर्ग प्राप्ती व्हावी, यासाठी काय तो प्रयत्न करा."

तेव्हां लक्ष्मण शोक करीत बसलेल्यां सुग्रीवाला. म्हणाला–"सुग्रीवा! वालीचा अग्निसंस्कार केला पाहिजे. वानरांकरवी चंदनादी वृक्षांची वाळलेली लाकडे आणव. अंगदाचे सांत्वन करून त्याची समजूत घालून त्याच्या हस्ते अग्नि देवविण्याची तयारी कर. यापुढे किष्किंधेचा राजा तू होणार आणि तूच रडत बसून राहलास तर कसे चालेल? तुला कोण धीर देईल? अंगदाच्या हस्ते, फुले, वस्त्रे, तूप, तेल व सुगंधी द्रव्यें मागव आणि वानरांना जमा करून वालीच्या स्मशानयात्रेसाठी सर्व तयारी कर."

लक्ष्मणाने सांगितल्यावर तार नावाचा वानर किष्किंधेला धांवला व अन्त्येष्टी जोगी पालखी तयार करून घेऊन आला. सुग्रीव अंगद दोघांनी मिळून वालीचा देह अलगद पालखीत ठेवला. सुग्रीवाने वालीच्या देहावर पुष्पवृष्टी करण्यास वानरांस आज्ञा केली. प्रेतयात्रेला वालीचे तार आदि वानर नातेवाईक व स्त्रिया निघाल्या. एका नदीकाठी वाळूत चिता रचून वालीचा अग्निसंस्कार पूर्ण करण्यात आला आणि तर्पणादी संस्कार संपले. रामाने स्वतः हजर राहून सुग्रीवाकरवी व अंगदाकरवी सर्व संस्कार विधिवत् करविले.

सुग्रीव स्नान करून ओल्या वस्त्रांनीच रामलक्ष्मण होते तेथे आला. सर्व वानर त्याच्याच जवळ येऊन उभे राहले. तेव्हां हनुमान रामाला म्हणाला–"रामा! तुझ्या कृपेने सुग्रीवाला राज्यप्राप्ती झाली. आतां तुझी अनुमती असेल तर तो किष्किंधा नगरीत प्रवेश करण्याच्या विचार करीत आहे. राज्याभिषेक शास्त्रोक्त रीतीने झाल्यावर तो तुझा सत्कार करणार आहे. म्हणून तू किष्किंधेला येऊन स्वहस्तेच तो राज्याभि[illegible]ानरांस

सुखी करावेस अशी सर्व वानरांची इच्छा आहे."

राम म्हणाला–"हनुमाना! मी पित्याच्या आज्ञेने चवदा वर्षे वनवास भोगीत असतां कोणत्याही गावात अगर नगरात प्रवेश करून राहणे बरोबर होणार नाही. म्हणून सुग्रीवाला घेऊन जाऊन थाटामाटाने राज्यारोहण समारंभ उरकून घ्या. त्याचप्रमाणे अंगदचा युवराज्याभिषेक पण करून घ्या. श्रावण महिना सुरू होत आहे. चार महिने पावसाळा आहे. युद्ध आरंभ करण्यास योग्य वेळ नाही. म्हणून तुम्ही सर्वजण किष्किंधेला जा. मी व लक्ष्मण या पर्वतावरच राहातो. या पर्वतातल्या गुहा रहायला मोठ्या व सोयीच्या आहेत. जवळच पाण्याची उत्तम सोय आहे. कार्तिक महिना आला की नंतर रावणाशी युद्धाची तयारी करतां येईल."

अशा तऱ्हेने रामाच्या अनुज्ञेने सुग्रीवाने किष्किंधा नगरीत प्रवेश केला. सर्व वानरं त्याच्या पाठोपाठ किष्किंधेला गेले. सुग्रीवाने त्याला भेटण्यासाठी जे जे वानर वीर आले त्यांचा सल्ला घेऊन ताराचे सांत्वन करण्यासाठी अंत:पुरात गेला.

सुग्रीव वालीच्या अंत:पुरातून बाहेर आला तोंपर्यंत वानरांनी सुग्रीवाच्या राज्यारोहणासाठी सोन्याने मढविलेले छत्र चामर, सर्व प्रकारची मणि माणिक्ये, निरनिराळ्या प्रकारची धान्ये, औषधी द्रव्ये, फुले, फळे, हळदी कुंकू, गुलाल, शेंदूर वगैरे, मध, तूप, दूध, दही वगैरे पंचगव्य इत्यादी वस्तू सिद्ध करून ठेवल्या. रानडुकराच्या कातड्याची पादत्राणें शिवून तयार करविण्यात आली.

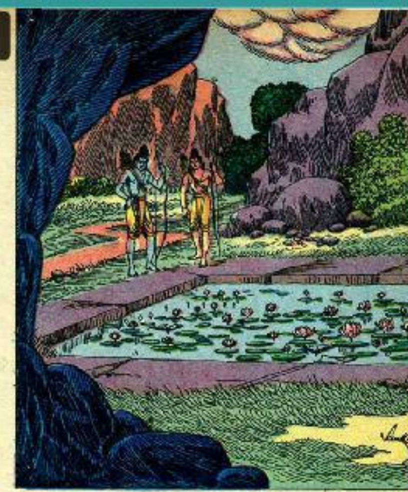
त्यानंतर ब्राह्मणांनी अग्निहोत्र जागवून त्याची पूजा केली व सुग्रीवाचा राज्याभिषेक विधिवत् पूरा केला. गज, गवाक्ष, गवय, शरभ, गंधमादन, मैंद, द्विविद, हनुमान, जांबुवंत व नलने सुवर्ण कलश, वृषभशृंग इत्यादि उपकरणांनीं सुग्रीवाचा अभिषेक केला.

रामाने सांगितल्याप्रमाणे सुग्रीवाने अंगदाचा युवराज्याभिषेक करविला. तसे केल्याबद्दल वानरांनी सुग्रीवाची खूप वाखाणणी केली व अशातऱ्हेने राज्यारोहण समारंभ पार पडला.

सुग्रीवाने रामाला भेटून सर्व वर्णन केले व परतल्यावर त्याची पत्नी रूमासह सुखाने राज्य व सुख उपभोगू लागला.

रामलक्ष्मणांनी पावसाळाभर प्रस्रवण पर्वतावरच्या गुहेत वास केला. तो पर्वत अत्यंत रमणीय होता. गुहेजवळच एक सुंदर कमळे असलेले सरोवर होते. गुहेचे द्वार नैऋत्य दिशेला असल्या कारणाने पाऊस आत येणे शक्य नव्हते. पूर्वेकडचा वारादेखील आत येणे शक्य नव्हते. गुहे समोर स्वच्छ समतल प्रदेश होता. जवळच एक सुंदर नदीदेखील होती. किष्किधा नगरी तेथून तशी फार दूर नव्हती. किष्किंधेत चालू असलेल्या उत्सवाचा कोलाहल व वाद्यध्वनी स्पष्ट ऐकू येत होता.

अशा रम्य स्थानी रहात राम एका बाजूला सीतेच्या विरहामुळे दु:खी होता तर रावणाशी युद्ध करण्यास सुग्रीव सहाय्य करीत असल्याबद्दल आनंदित होता. तो शरद ऋतु केव्हां सुरू होतो याची वाट पहात होता. तो पावसाळा म्हणजे रामाला एक संकटकाळच वाटत होता.

पावसाळा गेला आणि शरद ऋतू सुरू झाला. परंतु सुग्रीव रामाचे काम करण्याची गोष्ट पार विसरून गेल्यासारखं हनुमानाला वाटू लागले. कारण सुग्रीव सर्व राज्यकारभार मंत्र्यांच्या हातात देऊन स्वत: अंत:पुरात सुखोपभोगात मग्न झाला होता. त्याची बायको रूमा असूनही त्याच्या वडील भावाची बायको ताराशीदेखील तो विवाहबद्ध झाला.

ते कळतांच हनुमान सुग्रीवाला जाऊन भेटला व त्याला त्याच्या कर्तव्याची जाणीव करून देत म्हणाला–"तुला राज्यवैभव प्राप्त झाले. तू आपल्या मित्रबांधवांशी तुझे जे कर्त्तव्य आहे त्याचे पालन नको का करायला? स्वत:चे काम गेले तरी मित्रांचे काम करून दाखविणाराला

कधी नकसान सहन करावे लागत नाही. आपण सीतेचा शोध लावण्याचे कबूल केले आहे. ते काम आतांच सुरू केले पाहिजे. राम सज्जन आहे; म्हणून धीर धरून तुझी वाट पाहतो आहे. सीतेच्या शोधार्थ लवकरच वानरांना पाठव."

ते ऐकून सुग्रीव जणुंकाही झोपेतून जागा झाला. त्याने नीलला बोलाविले आणि चतुर्दिक पसरलेल्या वानरसेनेला एकत्र करण्यास आज्ञा केली. पंधरवड्याच्या आत जे कोणी येणार नाहीत त्यांना मृत्यदंड दिला जाईल, असे जाहीर केले.

मध्यंतरी राम पावसाळा संपला तरी सुग्रीव न आलेला पाहून मोठ्या कष्टाने लक्ष्मणाला बोलावून म्हणाला–"सुग्रीव शरत्काल संपताच सीतेच्या शोधार्थ लागण्याचे वचन देऊन गेला खरा, परंतु वचन दिल्याप्रमाणे तो वागला नाही. त्याला माझ्या बाणाचे लक्ष्य होण्याची इच्छा आहे, वाटते. तू जाऊन त्याला मला या बेफिकीरपणाचा राग आला असल्याचे सांग. वालीला ज्या मार्गाने पाठविले त्याच मार्गाने सुग्रीवाला पाठवीन असे मी म्हणाल्याचे सांग. मी फक्त वालीचाच वध केला आहे, सुग्रीवाने वचनभंग केल्यास त्याला व त्याच्या सर्व बंधुबांधवांस त्याच मार्गाने पाठवीन. हे सर्व त्याला कसे सांगायचे हे तूच ठरवून सांग."

लक्ष्मणाला देखील सुग्रीवाचा फार राग आला. म्हणाला–"हा सुग्रीव त्याला राज्य लाभ कसा झाला, हे विसरला आहेसे वाटते. त्याचे राज्य टिकणार नाही. मी हा निघालोंच. त्या सुग्रीवांचा वध करून अंगदाच्या सहाय्याने सीतेच्या शोधार्थ जातो." असे सांगून लक्ष्मण निघाला तेव्हां रामाने त्याला थोडे थांबायला सांगितले व म्हणाला–"लक्ष्मणा! तसे काही करू नकोस. त्याचा व आपला परस्परांशी जो स्नेह आहे तो विसरू नकोस. सुग्रीवाशी नीटच बोल. तो सरळ वागला नाही एवढेच, त्याने आतांपर्यंत आपल्याविरुद्ध काही केले नाही, हे विसरू नकोस."

अमरवाणी

अर्थिना मुपपन्नानाम्
पूर्वं चाप्युपकारिणाम्,
आशां संश्रित्य यो हन्ति
स लोके पुरुषाधमः ॥ ॥ १ ॥

[पूर्वी ज्यांनी उपकार केला आहे आणि जे सुशील चांगले आहेत त्यांनी मदत मागितली असतां देण्याचे मान्य करून दगा देणारे या जगात अधम व नीच गणले जातात.]

शुभं वा, यदि वा पापं,
यो हि वाक्य मुदीरितम्,
सत्येन प्रतिगृण्हाति
स वीरः पुरुषोत्तमः ॥ ॥ २ ॥

[आपण दिलेले वचन, मग ते बरं असो वा वाईट ते जो पालन करतो तोच खरा शूर पुरुषोत्तम होय.]

कृतार्था ह्यकृतार्थानां
मित्राणां न भवन्ति ये,
तान्मृता नपि क्रव्यादाः
कृतघ्ना न्नो प्रभुंजते ॥ ॥ ३ ॥

[उपकारकर्त्या मित्राला प्रसंग आला असतां प्रत्युपकार न करणाऱ्यांना मृत्यू आल्यावर कावळे, घारीसुद्धां तोंड लावीत नाहीत. (तात्पर्य, इतका तो घृणित होय.)]